

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Franc Cigler

**OBRAMBA OSVOBOJENIH OZEMELJ V SLOVENIJI
MED DRUGO SVETOVNO VOJNO**

Diplomsko delo

Ljubljana 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Franc Cigler

Mentor: doc. dr. Damijan Guštin

**OBRAMBA OSVOBOJENIH OZEMELJ V SLOVENIJI
MED DRUGO SVETOVNO VOJNO**

Diplomsko delo

Ljubljana 2007

OBRAMBA OSVOBOJENIH OZEMELJ V SLOVENIJI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Po aprilskem zlomu Kraljevine Jugoslavije in njenih oboroženih sil leta 1941 se je del slovenskega prebivalstva odločil za oborožen odpor. Osvobojena ozemlja so bila vojaška in politična nujnost osvobodilnega gibanja ter zelo pomemben element v razvoju narodnoosvobodilne vojske. Partizanske enote so jih potrebovale kot svojo bazo, osvobodilno gibanje pa je na takšnih ozemljih želelo množicam v praksi prikazati ljudsko demokracijo kot konkretno oblast Osvobodilne fronte. S tem so želeli razbliniti sovražnikovo propagando o komunističnem terorju in pospešiti mobilizacijo množic. Kot žarišča vstaje in baze, s katerih so sile narodnoosvobodilnega gibanja širile svoj vpliv in prodirale na okupirano ozemlje, so osvobojena ozemlja postajala cilj koncentriranih napadov in večjih operacij sovražnika. Zaradi tega so morale biti vse sile na teh območjih v stalni pripravljenosti za obrambo in evakuacijo v primeru vpada sovražnika na osvobojeno ozemlje.

Ključne besede: Slovenija, osvobojeno ozemlje, obramba.

THE DEFENCE OF LIBERATED TERRITORIES IN SLOVENIA DURING THE SECOND WORLD WAR

After the breakdown of the Kingdom of Yugoslavia and its armed forces in April 1941 a part of the Slovene population decided to join the armed resistance. The liberated territories were militarily and politically necessary for the liberation movement and also a very important constituent in the development of the national liberation troops. The partisan units needed the liberated territories for military basis. The liberation movement wanted to present people's democracy on the previously mentioned territories as a concrete authority of the Slovene Liberation Front. With so doing they wanted the enemy propaganda about communist terror to disappear and they also wanted to encourage people to join mobilization. As a focal point of uprising and base, from where the national liberation movement forces were spreading their own influence and making rapid progress onto the enemy-occupied territories, liberated territories were becoming goals of enemy's concentrated attacks and larger operations. Because of such activities all the forces on those territories had to be on the constant alert for the defence and evacuation in case of enemy invasion of liberated territories.

Keywords: Slovenia, liberated territory, defence.

KAZALO

UVOD.....	5
1. METODOLOŠKO – HIPOTETIČNI DEL	6
1.1 Cilj in namen preučevanja	6
1.2 Hipoteze.....	6
1.3 Uporabljene metode.....	7
1.4 Opredelitev temeljnih pojmov	7
2. ODPORNIŠKO GIBANJE IN OSVOBOJENO OZEMLJE	10
3. PRVO OSVOBOJENO OZEMLJE V SLOVENIJI.....	12
3.1 Prva osvobodjena ozemlja v Jugoslaviji.....	12
3.2 Položaj v Sloveniji od začetka okupacije do nastanka prvega osvobodjenega ozemlja	13
3.3 Nastanek prvega osvobodjenega ozemlja v Sloveniji spomladi 1942.....	18
3.4 Organizacija prvega osvobodjenega ozemlja v Sloveniji.....	24
3.5 Pomen prvega osvobodjenega ozemlja v Sloveniji	26
3.6 Obramba prvega osvobodjenega ozemlja v Sloveniji	27
4. OSVOBOJENA OZEMLJA V SLOVENIJI LETA 1943.....	35
4.1 Vojaškopolične razmere	35
4.2 Organizacija osvobodjenega ozemlja v Sloveniji 1943.....	37
4.3 Obramba osvobodjenega ozemlja v Sloveniji leta 1943	40
5. OSVOBOJENA OZEMLJA V SLOVENIJI 1944 in 1945.....	48
5.1 Oris vojaškopoličnih razmer	48
5.2 Organizacija osvobodjenih ozemelj v Sloveniji leta 1944 in 1945	51
5.3 Obramba osvobodjenih ozemelj v Sloveniji 1944 in 1945.....	53
6. ZAKLJUČEK.....	62
6.1 Verifikacija hipotez	69
7. VIRI.....	72
7.1 Objavljeni arhivski viri.....	72
7.2 Monografije	73
7.4 Članki v revijah oziroma zbornikih.....	74
7.4 Seznam slik.....	75

UVOD

Po aprilskem zlomu Kraljevine Jugoslavije in njenih oboroženih sil leta 1941 se je del slovenskega prebivalstva odločil za oborožen odpor. Kraljeva vojska je bila po šestih dneh vojne razbita in Slovenijo so si med seboj razdelile Nemčija, Italija in Madžarska. 26. aprila so predstavniki Komunistične partije Slovenije, Krščanskih socialistov, demokratičnega krila Sokolov in naprednih kulturnih delavcev ustanovili Protiimperialistično fronto slovenskega naroda, kasneje preimenovano v Osvobodilno fronto (OF). Hkrati s političnimi so izvajali tudi vojaške priprave. Skrivali so orožje, opremo, strelivo in izvajali posamezne akcije. 22. junija so v Ljubljani ustanovili najvišji vojaški vodstveni organ bodočih partizanskih enot – Vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, kasneje preimenovano v Glavno poveljstvo in od spomladi 1943 Glavni štab. Kmalu so formirali prve čete in bataljone, spomladi 1942 pa tudi odrede in grupe odredov. In te sile so uspele izpod okupatorjeve oblasti iztrgati del ozemlja in na njem vzpostaviti svojo oblast.

V osvobojenih krajih je bila organizirana in razvita vsestranska družbenopolitična, kulturna, prosvetna, gospodarska in druga dejavnost narodnoosvobodilnega gibanja. Osvobojeno ozemlje je postalo ekonomska baza za preskrbo vojske, množic beguncev in prebivalstva, kar je bilo posebej pomembno, kajti v tem obdobju še ni bilo mogoče pričakovati pomoči od zunaj. Na tem ozemlju je bil zgrajen sistem skladišč in zaklonišč, organizirane so bile številne partizanske ekonomije, različne partizanske delavnice, ambulante in bolnišnice.

Prvo osvobojeno ozemlje in pravzaprav tudi vsa druga osvobojena ozemlja v kasnejših obdobjih osvobodilne vojne na Slovenskem niso nastala na klasičen bojni način s frontalnim napadom osredotočenih osvobodilnih sil, temveč so bila posledica množičnega pritiska na okupatorja na širokem ozemlju.

Osvobojena ozemlja so bila vojaška in politična nujnost osvobodilnega gibanja ter zelo pomemben element v razvoju narodnoosvobodilne vojske. Partizanske enote so jih potrebovale kot svojo bazo, osvobodilno gibanje pa je na takšnih ozemljih želelo množicam v praksi prikazati "ljudsko oblast" kot konkretno oblast Osvobodilne fronte. S tem so želeli negirati sovražnikovo propagando o komunističnem terorju in pospešiti mobilizacijo množic.

1. METODOLOŠKO – HIPOTETIČNI DEL

1.1 Cilj in namen preučevanja

Cilj diplomskega dela je raziskati nastajanje osvobojenih ozemelj v Sloveniji med drugo svetovno vojno, njihovo funkcijo, predvsem pa največ pozornosti nameniti organizaciji ter obrambi teh ozemelj. Skušal bom tudi ugotoviti vzroke za relativno pozen nastanek prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji. V drugih jugoslovanskih republikah (Črni gori, Srbiji, Bosni in Hercegovini ter Hrvaški) beležimo nastanek prvih osvobojenih ozemelj že ob začetku odpornišтва leta 1941. Jeseni istega leta so tako obstajala že velika strnjena osvobojena ozemlja (npr. t.i. Užiška republika). In tako se kar samo po sebi ponuja vprašanje, zakaj v Sloveniji v tem času še ni prišlo do nastanka prvega osvobojenega ozemlja.

V raziskavi me je zanimalo predvsem obdobje prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji spomladi in poleti leta 1942. Tako sem se odločil, ker po svojem pomenu predstavlja pomemben dejavnik v nadaljnjem razvoju oboroženega boja proti okupatorju in t. i. ljudske oblasti na slovenskem ozemlju.

»Ustvaritev velikega partizanskega svobodnega ozemlja v pokrajini, ki jo je italijanski okupator leto prej priključil Italiji, je bila edinstven podvig« (Ferenc 1985: 5).

V tem pomembnem obdobju so nastale grupe odredov in prve partizanske brigade, ki so predstavljale osnovo oborožene sile slovenskega odpornišтва.

1.2 Hipoteze

Hipoteza 1: V Sloveniji leta 1941 ni bilo realnih možnosti za nastanek osvobojenega ozemlja.

Hipoteza 2: Obramba osvobojenih ozemelj v Sloveniji ni bila vedno v skladu s partizansko taktiko.

1.3 Uporabljene metode

Pri izdelavi diplomskega dela sem, predvsem zaradi njegove zgodovinske usmeritve, uporabil zgolj metode teoretičnega preučevanja. Kot osnovni metodi sem uporabil historiografsko metodo kritike virov in deskriptivno metodo. Kritična presoja virov je bila ključnega pomena pri kopici pisnih virov in literature, ki sem jih imel na voljo. Z uporabo te metode sem se želel kar se da približati resnici ter prikazati dogodke, kakor so se resnično zgodili. Opisno metodo pa sem uporabil pri ugotavljanju pomena in določanju glavnih lastnosti dogajanj, ki sem jih preučeval.

Skozi vso diplomsko delo sem uporabljal tudi metodo analize vsebine relevantnih pisnih virov, ki sem jih z obravnavanega področja zbral, jih analiziral ter izluščil relevantne podatke.

1.4 Opredelitev temeljnih pojmov

O **okupaciji** govorimo, če kaka država s svojimi oboroženimi silami zasede in začasno zadrži v svojih rokah del ali vse ozemlje druge države ter tam vzpostavi okupacijsko oblast. Okupacija je v večini primerov posledica vojaških operacij na nasprotnikovem ozemlju, po končani vojni pa sredstvo politike, nadzorovanja in jamstva, da bo premaganec pristal na obveznosti, ki mu jih hoče vsiliti z mirovno pogodbo. To je pravno stanje, ki po mednarodnem pravu nastane na ozemlju, katerega prebivalstvo se je nehalo upirati, sovražnik vzpostavi in nemoteno izvaja svojo oblast (Vojni leksikon 1981: 360).

Vzpostavitev in vzdrževanje okupacijske oblasti sta povezana z brezobzirnimi postopki proti prebivalstvu, z nasiljem nad njim, s pustošenjem okupiranega ozemlja. To dokazujejo mnoge vojne tako svetovnega kot tudi lokalnega pomena. Okupacija med drugo svetovno vojno je imela tudi nekatere posebnosti. Te so posledica skrajne nasilnosti režimov agresorskih dežel, ki so skušale zadržati oblast v okupiranih deželah z najokrutnejšimi metodami. Mednje sodijo genocid in množični zločini, nasilje, ropanje, uničevanje znanstvenih, kulturnih in zgodovinskih dosežkov ter spomenikov okupiranih ljudstev, pa tudi poskusi, da bi nekatere narode povsem iztrebili. Toda okupatorji tudi z najokrutnejšimi postopki niso uspeli uresničiti svojih ciljev, kajti v okupiranih deželah so

se razvila odporniška gibanja, kakršnih glede na njihov obseg, oblike in vpliv na končni izid vojne dotlej še nikoli ni bilo. Odporniška gibanja v okupiranih deželah so dejansko prerasla v nekakšno novo fronto, na katero agresorji ob začetku vojne sploh niso računali. Okupatorji so bili prisiljeni, da na okupiranem ozemlju uporabljajo različne oblike okupacijskega sistema.

Okupacijski sistem predstavlja sistem vojaških, političnih, ekonomskih in drugih ukrepov in postopkov agresorja na okupiranem ozemlju, vzpostavljanje garnizij in baz zaradi držanja in zavarovanja objektov, kontrole ozemlja in dejstev proti odporniškim silam, vzpostavljanje ustrezne oblasti, ustvarjanje kvislinških vojaških in drugih organizacij, vzpostavljanje policijskih institucij (taborišč, zaporov, sodišč itd.), uvajanje policijske kontrole, organizacija proizvodnje, prometa, trgovine in druge ukrepe ekonomskega značaja, katerih osnovni namen je ekonomsko izkoriščanje zasedenega ozemlja (Vojni leksikon 1981: 360).

Okupatorji so morali imeti v zasedenih deželah zelo močne sile za varovanje življenjsko pomembnih političnih, vojaških in gospodarskih središč ter prometnih smeri, po katerih so na fronte dovažali vse potrebno ter odvažali naravne in materialne dobrine okupirane dežele.

Okupirano ozemlje je celotni ali manjši del ozemlja neke države, ki so ga zasedle oborožene sile ene ali več držav in na njem vzpostavile okupacijski sistem in oblast. Ozemlje pa ni okupirano, vse dokler na njem obstaja organiziran odpor (Vojni leksikon 1981 : 361).

Osvobojeno ozemlje je vojni del kopenskega, morskega in zračnega prostora neke države, ki ni pod kontrolo agresorja ali tujih enot, oziroma na katerem deluje oblast tistih sil, ki se upirajo agresiji (Vojni leksikon 1981: 363). V NOB so osvobojena ozemlja imenovali tista območja, na katerih so se nahajale enote narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, delovale organizacije Komunistične partije Jugoslavije (v Sloveniji organi OF) in druge politične organizacije, vojaškozaledne ustanove (komande mest, bolnišnice, delavnice, tiskarne, itd.), obstajale sodne, upravne in druge institucije narodnoosvobodilnega gibanja (Vojna enciklopedija, knjiga 8 1974: 676).

Osvobojena ozemlja v Sloveniji so bila posledica oboroženega odpora na celotnem ozemlju, ki ga je okupator zasedel. Zaradi pritiska osvobodilnih sil NOV in PO Slovenije se je bil okupator, v strahu pred uničenjem, prisiljen umikati iz manjših postojank in svoje sile koncentrirati v večjih postojankah. S tem se je spremenil tudi njegov

okupacijski sistem, saj se je moral omejiti na kontrolo večjih krajev (mest) in pomembnejših komunikacij (Ferenc 1985: 104–105).

2. ODPORNIŠKO GIBANJE IN OSVOBOJENO OZEMLJE

Za partizanski način bojevanja se pogosto uporablja tudi izraz gverilska vojna. Včasih se želi, posebej na zahodu, z uporabo pojma gverila, partizanskemu načina bojevanja zmanjšati pomen, s tem da ga omejujejo samo na dejstvovanje (aktivnosti) manjših enot.

Gverilski način bojevanja se je pojavil s samo pojavitvijo vojne, kot najprimernejši način zoperstavljanja različnim osvajalcem. Gverilska vojna je boj v sovražnikovem zaledju z majhnimi, samostojnimi enotami. Gverila je oblika bojevanja, kjer šibkejša stran prevzame ofenzivno pobudo v določenih oblikah, času in kraju (Laquer 1984: 329).

Pojem gverile je včasih opisoval vojaške operacije, ki so jih izvajale neregularne enote v zaledju sovražnikove vojske ali pa napade, ki so jih izvajali lokalni prebivalci proti okupacijski vojski. Gverilsko taktiko pa lahko izvaja tudi redna vojska. V zgodovini beležimo primere, ko so gverilska gibanja postala del redne vojske, prav tako pa so se redne armade držav ob razbitju preoblikovale v gverilske enote in tako nadaljevale boj. Lahko rečemo, da je pojem gverile zelo širok, vendar pa vsa nekonvencionalna bojevanja ne moremo poimenovati gverila, prav tako gverila ne sme biti sinonim za revolucionarno politiko ali terorizem (Laquer 1984: 2).

Druga svetovna vojna je zaradi svoje narave zopet omogočila razvoj gverile. Sile osi so bile razmeščene po vsej Evropi, kar je pomenilo, da so bile oskrbovalne linije zelo dolge in ranljive. Kot nekoč Napoleon, tudi sile Osi niso imele dovolj enot, da bi lahko popolnoma nadzorovale celotna okupirana območja. Sploh pa niso imele dovolj enot, ki bi lahko uspešno zatrle partizanska gibanja, ki so nastajala po Evropi (Ločniškar 2004: 9–12).

Osnovna pogoja za uspešnost takšnega oboroženega boja sta nastanek obvladovanega ozemlja in izgradnja vojske (Ellis 1968: 11). Oba faktorja sta medsebojno pogojena, saj prvi materialno omogoča razvoj drugega, medtem ko ga ta s svojo silo brani.

Proces nastanka in razvoja oboroženih sil – od razdrobljenih, vezanih na ožje ozemlje, do velikih eksteritorialnih združenih enot, je potekal v odvisnosti od širjenja oboroženega boja in upora, z ustvarjanjem in širjenjem osvobojenih ozemelj in z uporabo zahtevnejših oblik oboroženega boja. Partizanske akcije razdrobljenih enot – gverilskih skupin, vodov, čet in partizanskih odredov, ki so karakteristične za začetno obdobje vojne, so prerasle v kombinirano frontalno-partizansko oborožena dejstva operativnih in

teritorialnih enot večjega obsega, ki so razbijale in uničevale večje sovražnikove enote in ustvarjale še večja osvobojena ozemlja.

Prva osvobojena ozemlja v Jugoslaviji so nastala že ob začetku oborožene vstaje jugoslovanskih narodov. Sprva so bila majhna, zajemala so ozka, oddvojena območja, s katerih so delovale partizanske enote. Po usklajenih dejstvih partizanskih odredov pa so se razširila in se med sabo povezovala v prostranejša območja. Glede na odnos sovražnikovih sil in sil narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, so bila nekatera osvobojena ozemlja stabilnejša in bolj organizirano branjena, medtem ko so bila druga manj stabilna in izpostavljena pogostim sovražnikovim napadom, izginjala in se zopet oblikovala. Kot žarišča vstaje in baze, s katerih so sile narodnoosvobodilnega gibanja širile svoj vpliv in prodirale na okupirano ozemlje, so osvobojena ozemlja postajala cilj koncentriranih napadov in večjih operacij sovražnika, v katerih je bilo ubitega tudi veliko neoboroženega prebivalstva. Osvobojena ozemlja so izginjala, toda namesto teh so se ustvarjala nova, po načelu: »vsaka izguba ozemlja mora istočasno pomeniti pridobitev novega, še večjega ozemlja« (Tito) (Zbornik II/1, dok. št. 196).

3. PRVO OSVOBOJENO OZEMLJE V SLOVENIJI

3.1 Prva osvobodjena ozemlja v Jugoslaviji

Na območjih, kjer je vstaja že v začetku dobila množičen značaj, so sile narodnoosvobodilnega gibanja s stalnimi napadi na manjše sovražnikove postojanke le tega prisilile k umiku in tako že na začetku ustvarile velika osvobodjena ozemlja. Julija 1941 je bilo osvobodjene že skoraj tri četrtine Črne gore, potem malo kasneje velik del Bosanske krajine, Like, Gorskega kotarja, Banije, Korduna ter vzhodne Bosne in Hercegovine. V času največjega poleta so prav tako pridobljena široka osvobodjena ozemlja v zahodni Srbiji, Šumadiji in Pomoravju, ki so bila neposredno povezana z osvobojenim območjem v vzhodni Srbiji in vzhodni Bosni. Osvobodjeno ozemlje se je na severu razprostiralo do bližine Beograda, na jugu do reke Raške in Uvca, na zahodu pa do reke Drine in na vzhodu do reke Morave (Vojna enciklopedija 1974: 676–677). Osvobodjena ozemlja, izbojevana v letu 1941, so se skupno razprostirala na površini okrog 80.000 km², kar je predstavljalo skoraj tretjino celotnega ozemlja tedanje Jugoslavije. To je bil zelo pomemben uspeh narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji, saj se je oboroženi boj začel brez pravega zaledja in lastnih virov oskrbe. Ljudstvo je osvobodjeno ozemlje v zahodni Srbiji in Šumadiji poimenovalo kar »Užiška republika«. Na to območje je prišel 16. septembra 1941 del centralnega komiteja KPJ in glavnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, na čelu s Titom.

Za nadaljnji razvoj in organizacijo osvobodjenega ozemlja je bilo zelo pomembno posvetovanje, ki je bilo na osvobojenem ozemlju v Stolicah 26. septembra 1941. Tu je bilo odločeno, da morajo partizanske enote ustvarjati osvobodjena ozemlja kot baze za hitrejše in močnejše širjenje oboroženega boja in ustvarjanja ljudske oblasti (Broz 1977: 38). Osvobodjeno ozemlje v zahodni Srbiji je bilo izgubljeno v težkih bojih proti veliko močnejšim nemškimi silam in četnikom v veliki sovražnikovi ofenzivi. Glavnina partizanskih sil ob umiku ni sprejela frontalnega načina obrambe, saj bi to pomenilo zanesljiv poraz, temveč je prešla na področje Sandžaka in vzhodne Bosne ter tam pričela z ofenzivo, ki je privedla do nastanka novega osvobodjenega ozemlja v Foči. Sredi junija 1942, po zaključku velike sovražnikove operacije »Trio«, je bilo to osvobodjeno ozemlje skrčeno na hribovito področje Zelengore in Vučeva, toda že v velikem pohodu udarne skupine proletarskih brigad na zahod, je nastalo novo, še pomembnejše osvobodjeno

ozemlje s centrom v Bihaču. Na ta način je bilo Titovo izvorno strateško načelo («vsaka izguba ozemlja mora istočasno pomeniti pridobitev novega, še večjega in pomembnejšega ozemlja») najpopolneje uresničeno že v prvem letu boja proti okupatorju.

Pojava prvih osvobojenih ozemelj v Jugoslaviji v času, ko so bili nacisti in fašisti na višku svoje vojaške moči, je predstavljala njihov prvi poraz in je imela zelo širok odmev v demokratični svetovni javnosti. Velika osvobojena ozemlja so označila odpiranje novega, za okupatorja nepričakovanega jugoslovanskega bojišča.

3.2 Položaj v Sloveniji od začetka okupacije do nastanka prvega osvobojenega ozemlja

Z zasedbo Jugoslavije se je položaj že prej razkosanega in delno pod tujo oblastjo živečega slovenskega naroda še bolj poslabšal. Okupacija jugoslovanskega dela slovenskega ozemlja je pomenila, da je usoda, ki so jo zamejskim Slovencem nacisti in fašisti namenili že prej, postala zdaj usoda vseh Slovencev (NOV na Slovenskem 1941–1945 1976: 73). Raznarodovalni pritisk je dosegel svoj vrhunec, okupatorji pa so ustvarili močan aparat, ki je imel osnovno, z najvišjih mest postavljeno nalogo, naj zasedene pokrajine čimprej pripravi za dokončno in popolno priključitev, oziroma naj jih ponemči, oziroma poitalijanči ali pomadžari. Zasedba Slovenije je bila hkrati nadaljevanje in končno dejanje dolgoletne imperialistične politike treh sosedov, katerih interesi so se križali na slovenskem ozemlju. Njeno ozemlje, razkosano med tri okupatorje, je bilo vzdolž in počez prepreženo z najrazličnejšimi starimi in novimi mejami. Na njem je bilo šest različnih ločenih upravno - pravnih sistemov (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976:73), povezava med njimi pa je bila prekinjena ali močno otežena.

Ko je nemški okupator zasedel svoj del slovenskega ozemlja, se mu je ponudila možnost, da bi uresničil svoje davne težnje po priključitvi. Na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem je zato imela nemška civilna uprava osnovni smoter, da izpolni Hitlerjevo zahtevo: »Naredite mi to deželo spet nemško!« (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 57-66). Ta svoj temeljni smoter so želeli doseči s tremi osnovnimi metodami:

- **Z množičnim izgonom zavednih Slovencev**

O pomenu, ki so ga nacisti pripisovali množičnemu izganjanju Slovencev, govori že to, da so načrtovali izgon od 220.000 do 260.000 Slovencev. To pa je tretjina vseh ljudi, ki

so takrat živeli na nemškem zasedbenem ozemlju. Ta načrt so nameravali uresničiti v zelo kratkem obdobju od maja do oktobra 1941 (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 60–62). Čeprav nacisti niso uspeli popolnoma uresničiti svojih načrtov, pa so vendarle izgnali okrog 10 odstotkov Slovencev, ki so živeli pod nemško okupacijo. V primerjavi z drugimi zasedenimi pokrajinami v Evropi so iz slovenske Štajerske in Gorenjske izgnali največji odstotek prebivalstva (Ferenc 1968: 174–416).

- **Z naselitvijo Nemcev**

Z naselitvijo čim večjega števila Nemcev v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah so hoteli okrepiti že obstoječe postojanke nemštva in ustvariti nove. Nekaj deset tisoč Nemcev, ki bi jih naselili na posestvih več kot sto tisoč razlaščenih in izgnanih Slovencev, naj bi bilo branik nemškega rajha na meji proti Slovincem na italijanskem okupacijskem območju in proti Hrvatom v Neodvisni državi Hrvatski (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 63).

- **S ponemčevanjem preostalih Slovencev**

Ponemčenju prebivalstva je nemški okupator podredil ali pa vsaj prilagodil vse druge naloge. Med vsemi zasedenimi pokrajinami Evrope so slovenski Štajerski in Gorenjski nacisti določili za popolno ponemčenje najkrajši rok, štiri do pet let (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 64–66).

Med prvimi raznarodovalnimi ukrepi sta bila zaplemba kapitala vseh slovenskih podjetij, bank, združb, organizacij, društev, imetja aretiranih in izgnanih oseb ter njegova uporaba za utrjevanje nemštva. Odstranili so slovenske napise in namestili le nemške, ponemčili so krajevna in osebna imena. Skušali so zatreti slovensko politično in družbeno življenje ter razpustili podružnice strank, organizacij in društev. Ukinili so slovenske časnike in revije, onemogočili izdajanje slovenskih leposlovnih knjig, odpravili slovensko šolstvo itd. Nacisti so zgradili natančno preudarjen ponemčevalni sistem, ki se je opiral na nemške vrtce, nemške šole, nemške mladinske organizacije ter na posebej v ta namen ustanovljeni organizaciji »Štajerska domovinska zveza« (Steirischer Heimatbund) in »Koroška ljudska zveza« (Kärntner Volksbund) kot osnovni raznarodovalni ustanovi.

Italijani so že aprila 1941 združili Ljubljano in večji del Dolenjske in Notranjske v »Ljubljansko pokrajino«, ki so jo že 3. maja 1941 priključili k Italiji. To so storili z velikim propagandnim pompom. Kraljev ukaz o tem je poudarjal, da bodo italijanske oblasti liberalne do Slovencev in je pokrajini obljubljal avtonomijo. Pravo lice je

italijanski okupator pokazal šele pozneje, ko je moral pod pritiskom narodnoosvobodilnega gibanja odvreči svojo krinko. Načrti za izgon velikega števila ali kar vsega prebivalstva, o izenačitvi nacionalnih mej z državnimi, o množičnem naseljevanju Italijanov, o zatiranju slovenske kulturne dejavnosti, o hitrejši italijanizaciji v šolah itd., pričajo o tem, da je imel tudi italijanski okupator enak smoter kot nemški, to je uničenje slovenskega naroda (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 70–72).

Tudi madžarski okupator v Prekmurju si je prizadeval, da bi Slovence na svojem okupacijskem območju čimprej pomadžaril. Zanimal je obstoj slovenskega naroda, prekmurske Slovence razglašal za »Vende« in takoj tudi začel z raznarodovalnimi ukrepi. Madžarski parlament je 16. decembra 1941 sprejel zakon o priključitvi Prekmurja k Madžarski (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 72–73).

Vsi trije okupatorji so torej slovenski narod obsodili na izginotje, saj so ga zanimali kot narod.

Za slovensko ozemlje je značilna tudi zelo velika gostota okupacijskih sil. Evropsko povprečje med drugo svetovno vojno je bilo en okupatorjev vojak na 100 prebivalcev (Grubišič in Panjak 1971: 43–44). To razmerje pa ni bilo enako v vseh deželah in je bilo odvisno predvsem od obsega, stopnjevanja in razvitosti boja proti okupatorju ter od vojaško političnega pomena določenega ozemlja. Največja gostota okupacije je bila v Jugoslaviji, kjer je po en sovražnikov vojak prišel na 24 prebivalcev, medtem ko je bilo to razmerje v Franciji 1 : 84, v Belgiji 1 : 95 in na Nizozemskem 1 : 217. Še večja gostota okupacijskih sil pa je bila dosežena v Sloveniji, kjer je bilo to razmerje spomladi 1945 celo 1 : 11. V Ljubljanski pokrajini je bila sredi leta 1943 gostota okupacijskih sil 1 : 6 (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 440).

V zunanjepolitičnem pogledu je bila za položaj slovenskega naroda sprva značilna huda osamljenost. Ne le da je bila razdeljena med tri države, ampak je tudi jugovzhodu mejila na ustaško Neodvisno državo Hrvatsko. Razen Velike Britanije in Sovjetske zveze ter Švedske in Švice, pa je bila vsa Evropa tako ali drugače vključena v fašistični novi red. Trenutno ni bilo mogoče od nikoder pričakovati kakršnekoli gmotne pomoči.

Zaradi izjemnega geostrateškega in vojaškopolitičnega položaja Slovenije je sovražnik čiščenju tega sektorja vedno posvečal izredno pozornost. Slovenija je ne le vznemirjala duhove v Avstriji in Italiji, ampak je bila tudi sama popolnoma priključen del Italije oziroma perspektivno tudi Nemčije. Zaradi tega je bila v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju angažirana ne samo regularna vojska, ampak predvsem

množica posebnih policijskih, žandarmerijskih in drugih podobnih enot in služb, ki so znale dokaj spretno kombinirati razne policijske metode z vojaškimi operacijami.

Za ozemlje Slovenije je bila značilna dobra prepreženost s cestami in železniškimi progami, industrijska razvitost in glede na ostala območja Jugoslavije zelo velika gostota sovražnikove zasedbe. V takih pogojih bi bil oboroženi boj partizanskih enot nemogoč, če ne bi imele podpore prebivalstva združenega v Osvobodilni fronti (OF) (Kidrič 1961: 16). Moč, širina, množičnost, organiziranost in teritorialna razprostranjenost organizacij OF so močno vplivale na partizanske enote. Velik vojaški pomen je imela OF zlasti v začetku osvobodilne vojne, saj je partizanskim enotam s svojo gmotno podporo, zbiranjem obveščevalnih podatkov, dopolnjevanjem z novinci, skrbjo za ranjence in še z mnogim drugim nadomeščala kasneje organizirano vojaško zaledje (Klanjšček 1973: 18)

Vodstvo osvobodilnega gibanja je želelo z majhnimi partizanskimi četami pokriti vso Slovenijo in tako sovražniku preprečiti, da bi jih spričo njegove velike premoči hitro in uspešno uničeval. Partizani so se pojavljali zdaj tu, zdaj tam in se prikrivali. Vse te partizanske čete, ki so se oblikovale v začetnem obdobju NOV na Slovenskem, so bile plod vztrajnega in organiziranega dela KPS in OF. Načelu razpršenosti je ustrezala tudi prvotna organizacija in formacija partizanskih oddelkov. Čete so bile značilna oblika partizanskih enot v Sloveniji do pomladi 1942. Za večje akcije so se čete združevale v bataljone ali polbataljone. Čete so se delile na vode in desetine in so štejele 30 - 50 borcev (Klanjšček 1973: 18) V začetnem obdobju ljudske vstaje v Sloveniji konec julija in začetku avgusta 1941 je bilo na vsem slovenskem ozemlju 700 do 800 partizanskih borcev in ilegalcev (Klanjšček 1971: 12)

Na posvetovanju predstavnikov vodstev odporniškega gibanja v Jugoslaviji v Stolichah 26. septembra 1941, je bilo poudarjeno, da v Sloveniji še niso izkoriščene vse možnosti za razvoj oboroženega boja (Leksikon NOR 1980: 1037). Glavni štab slovenskih partizanskih čet je menil, da bi bilo mogoče ob pospešeni mobilizaciji in ustrezni pomoči, v skladu z direktivo vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije, tudi v Sloveniji izbojevati svobodno ozemlje in to predvsem na Gorenjskem (Klanjšček 1979: 26–27). Z vstajo na Gorenjskem naj bi ob podpori široko razvitega osvobodilnega gibanja nastalo vsaj v tem delu slovenske dežele osvobojeno ozemlje, ki bo baza osvobodilnega gibanja v Sloveniji. To je bilo uresničevanje navodil, sprejetih na posvetovanju v Stolichah. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem je izdelalo podroben načrt za začetek množične vstaje in za izbojevanje osvobojenega

ozemlja. Segalo naj bi od Polhograjskih Dolomitov prek Poljanske in Selške doline ter čez Jelovico do Bohinjskega in Jeseniškega kota (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 195–196). Osvobojeno ozemlje naj bi vzpostavili tako, da bi naredili cestne zaseke in postavili zasede pri vseh dohodih v dolino Poljanske in Selške Sore, v Bohinj in v Zgornjo Savsko dolino. Manjše sovražnikove postojanke na tem območju bi uničili oziroma jih prisilili na umik ali osamili. Rezultat okrepljenega političnega dela med ljudmi in uspešnih oboroženih akcij proti okupatorju, med katerimi je potrebno omeniti akcijo na Mladem vrhu pri Rovtah, je bila široka vstaja v delu Gorenjske zahodno od Save. S prihodom novih 320 prostovoljcev se je Cankarjev bataljon povečal na 400 borcev (Križnar 1966: 324), formirale pa so se tudi nove partizanske enote.

Sovražnik je najprej umaknil orožnike iz manjših postojank (Križe, Jezersko, Cerklje, Smladnik, Šmartno pod Šmarno goro, Žabnica, Zali log, Gorenja vas, Sovodenj, Zgornje Gorje, Bohinjska Bela, Srednja vas v Bohinju, Kranjska gora, Dovje, Breznica, Begunje, Brezje in Podnart) v večje centre, nato pa oblikoval poseben policijski štab za zadušitev vstaje (Zbornik VI/1, dok. št. 207). Do konca decembra 1941 je na Gorenjsko pripeljal močne sile in postopno zoževal in uničeval žarišča vstaje. S hitro protiakcijo je okupatorju uspelo razbiti neizkušene novo nastale partizanske enote in zadušiti vstajo na Gorenjskem. Poveljstvo gorenjskih partizanov ni moglo sredi spopadov z okupatorjem v tako kratkem času organizirati trdnih vojaških enot, ki bi bile sposobne braniti osvobojeno ozemlje (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 201–214).

Zamisel o ustvarjanju osvobojenega ozemlja ob istočasni vstaji se v letu 1941 v Sloveniji še ni mogla uresničiti, kajti ozemlje, ki ga je vstaja zajela, je bilo premajhno, število narodnoosvobodilnih enot pa preslabotno. Tudi težavne zimske vremenske razmere so glede na neizkušenost, fizično nepripravljenost in slabo opremljenost partizanskih čet pravzaprav predstavljale, razen v Dražgošah, prednost za okupatorjeve sile. V slovenskih razmerah je bilo očitno potrebno najprej razviti množično bojno organiziranost ljudstva ter ustvariti dobre, močne in čvrste partizanske enote, ki bi bile osnovno jedro in šele potem sprožiti množično vstajo v širših okvirih. Osvobojeno ozemlje je bilo lahko le razplet nasprotja med naraščajočo močjo osvobodilnega gibanja in okupatorjem, ki vsled pritiska ne more več obvladovati okupirane dežele in je prisiljen začasno prepustiti del ozemlja narodnoosvobodilnim enotam, da bi lahko branil prometne zveze in središča (Klanjšček 1973: 45).

3.3 Nastanek prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji spomladi 1942

Zaradi specifičnih okoliščin nastajanja in izvajanja partizanskega načina bojevanja je ustvarjanje osvobojenih ozemelj kompliciran in dolgotrajen proces, ki se začne ob trenutku vdora sovražnika na ozemlje, končuje pa se z zmago osvobodilnih sil in osvoboditvijo celotnega državnega ozemlja. Okupator ni imel nikoli dovolj sil, da bi istočasno prekril celotno okupacijsko območje in ga imel pod popolno kontrolo. To je omogočalo, da se je lahko nekontroliran prostor izkoristil za formiranje partizanskih enot, organiziranje odpora in za vzpostavljanje ljudske oblasti. Formiranje manjših osvobojenih ozemelj v začetku vojne, pa tudi kasneje, ni bilo posebno velik problem. Težko je bilo njihovo povezovanje v večja strnjena območja. Kajti, da bi preprečil širjenje in povezovanje manjših osvobojenih ozemelj med seboj, se je sovražnik trudil, da bi čim dalj časa obdržal pod kontrolo važne komunikacije, mesta, večja naselja, prehode preko rek, kakor tudi druge pomembne objekte, s čimer si je zagotovil vsaj relativno kontinuiteto okupacijskega sistema. To je bila tudi osnovna ovira v povezovanju večjega števila manjših osvobojenih ozemelj v strnjeno celoto (Strategija orožane borbe u NOR-u 1980: 290–291).

Slovenske narodnoosvobodilne partizanske čete so se spomladi 1942, zaradi svojih uspehov in zaradi naraščajoče moči osvobodilne organizacije po vsej Sloveniji naglo krepile, predvsem v Ljubljanski pokrajini. Enote so se popolnjevale z velikim številom novincev, nastajati pa je začela tudi vrsta novih enot. Narodnoosvobodilno gibanje je doživelo velik razmah. Zaradi takšne splošne situacije je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet prišlo do zaključka, da je zdaj za še uspešnejši razvoj slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja potrebno med drugim ustvariti tudi svobodno ozemlje. Kot baza partizanskih enot in osvobodilnega gibanja je bilo osvobojeno ozemlje nujno potrebno, da bi se lahko vzpostavilo svojo oblastno organizacijo, »ljudsko oblast«. Na osvobojenem ozemlju pa bi lahko hkrati vzpostavili vse tisto, kar so osvobodilno gibanje in partizanske enote potrebovale za nadaljnji razvoj in kar je bilo doslej le v manjši meri, ob velikih naporih in žrtvah, možno vzdrževati v mestih (od tiskarn in skladišč, do sanitetnih in vodstvenih ustanov). Glavno poveljstvo se je tudi zavedalo, da Ljubljana in druga mesta spričo terorja okupatorjev, ne bodo mogla več dolgo ostati baza narodnoosvobodilnega gibanja (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 266). Vodstvo osvobodilnega gibanja je bilo prepričano, da bi osvoboditev majhnega dela slovenskega

ozemlja v dani politični situaciji delovalo zelo močno, predvsem mobilizacijsko, na celotno prebivalstvo. Vladalo je tudi prepričanje, da bo porast števila borcev omogočil širjenje osvobojenega ozemlja in da bo to oblika množične vstaje. Na osnovi podatkov o razpoloženju na terenu in zaradi manjše gostote okupacijskih sil (na Gorenjskem 1 : 65, v Ljubljanski pokrajini 1 : 8,4) ter zaradi mnenja, da je Gorenjska ugodnejša za obrambo, je v Glavnem poveljstvu prevladalo stališče, naj v spomladanski ofenzivi partizanske čete z usklajeno akcijo ustvarijo osvobojeno ozemlje predvsem na Gorenjskem. Istočasno pa naj tudi na drugih območjih vsestransko delujejo proti okupatorju (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 266–268). Poleg tega splošnega operativnega načrta, pa je glavni štab odobril tudi predlog Aleša Beblerja (ta načrt naj bi bil drugotnega pomena), po katerem naj bi se osvobojeno ozemlje izbojevalo na Kočevskem, Notranjskem in Suhi krajini, z naslonitvijo na hrvaško osvobojeno ozemlje (Bebler 2004: 64–66).

Vodstvo gibanja v Ljubljanski pokrajini se je povezalo s hrvaškimi partizani in tako je prišlo v vasi Grbajel nad Kolpo do sestanka s štabom Primorsko - goranskega odreda. Izmenjali so izkušnje in se dogovorili za skupne akcije v dolini Kolpe (Strategija orožane borbe 1980: 341–342). Slovenske partizane so zanimale predvsem izkušnje hrvaških kolegov v zvezi z osvobajanjem ozemlja in njegovo obrambo. Sredi aprila 1942. leta so v štabu Tretje grupe odredov nastala navodila na osnovi Titovih navodil o tem, kako na Slovenskem osvobajati in braniti ozemlje. V teh navodilih je kot osnovni pogoj za osvobajanje določenega ozemlja poudarjena stalna ofenzivnost partizanskih enot. Sovražnika je treba prisiliti, da bo začel ukinjati manjše postojanke in tako sam čistiti teren.

Za uresničevanje načrta pa so bile potrebne večje enote, zato je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ustanovilo konec marca odrede in grupe odredov, in sicer I. grupo za Gorenjsko, II. za severni del Štajerske, III. za Ljubljansko pokrajino in Primorsko. IV. grupa odredov, ki je bila namenjena za vzhodni in južni del Štajerske vzhodno od proge Maribor - Zidani most - Zagreb pa ni bila ustanovljena. II. grupi odredov, katere močnejše jedro je bilo na Dolenjskem, je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet maja ukazalo, da naj odide na Štajersko. Ker se ji to za voljo bojev pri Jančah od 19. do 21. maja ni posrečilo, je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v začetku junija ukazalo, naj odide na Štajersko preko Gorenjske in pomaga I. grupi odredov osvoboditi Gorenjsko. Toda okupator je v začetku julija 1942 začel na Gorenjskem z ofenzivo, v kateri je sodelovalo preko 10.000 vojakov in policistov. Tako

sta bili I. in II. grupa odredov vse poletje zapleteni v hude boje in sta imeli precej izgub ter nista mogli uresničiti prezahtevnega načrta (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 362–364, Kardelj 1980: 157). S tem, ko je II. grupa odredov več kot dva meseca pritegovala nase veliko italijanskih operativnih enot, je krepko razbremenila enote III. grupe odredov, ki so zato lažje širile osvobojena območja in mobilizirale novince. Pod pritiskom moči osvobodilnega gibanja se je osvobojeno ozemlje širilo hkrati v različnih predelih dežele.

1. bataljon Dolenjskega odreda je v prvi polovici maja z zasedami in pogostim obstreljevanjem prisilil okupatorjeve posadke v Trebnjem in v Mirenski dolini, da so opustile nadzor nad okolico Čateža in Sv. Križa. Italijanske vojaške oblasti pa so že prej v dogovoru z nemškimi ukinile svoje obmejne postojanke ob nemško-italijanski razmejitveni črti in je tako postal svoboden ves obmejni pas na italijanskem zasedbenem ozemlju, od Sostrega pri Ljubljani do doline Mirne (Zbornik VI/2, dok.št. 162).

Vzhodno od doline Mirne, med nemško-italijansko razmejitveno črto in reko Krko do črte Trebnje-Žužemberk je bilo operativno območje 2. bataljona Dolenjskega odreda. Z zasedami je oteževal sovražnikove premike ter napadal železniško progo na odsekih Novo mesto-Trebnje in Trebnje-Št. Janž. Okupator je bil prisiljen umakniti posadke v Beli cerkvi, Šmarjeti in Škocjanu, bataljon pa je 23. maja zasedel Škocjan in naslednjega dne še Šmarjeto in Belo cerkev. S tem je osvobojeno ozemlje razširil na vse območje med dolino Mirne, italijansko-nemško razmejitveno črto in reko Krko do železniške proge Novo mesto-Trebnje (Zbornik VI/3, dok. št. 9 in 136).

Operativno območje 3. bataljona Dolenjskega odreda je obsegalo Suho Krajino vzhodno od črte Zagradec - Žvirče - Stara cerkev ter Kočevski Rog med cesto Kočevje - Koprivnik in reko Krko. Vzhodno, na črti Koprivnik - Vrčice - Jugorje pri Metliki, je mejilo na Belo krajino, cesta Jugorje-Novovo mesto in reka Krka do Zgradca sta to ozemlje ločevali od območja 4. in 2. bataljona Dolenjskega odreda. S povečanimi aktivnostmi je 3. bataljon prisilil okupatorja, da je do 24. maja opustil manjše postojanke tudi na tem območju. Osvobojeno ozemlje se je na ta način razširilo tudi med Krko in Gorjanci, v Črmošnjiško-poljansko dolino in na celotno območje Kočevskega Roga, razen Kočevja (Zbornik VI/3, dok. št. 136 in 138). Na Gorjancih, vzhodno od ceste Novo mesto - Jugorje, na ozemlju med Krko, nemško - italijansko razmejitveno črto in italijansko - hrvaško mejo je 4. bataljon Dolenjskega odreda osamil in obstreljeval

okupatorjeve postojanke v Šentjernejski dolini in pod Gorjanci (Zbornik VI/3, dok. št. 140 in 145).

5. bataljon Dolenjskega odreda je v juniju razširil svojo dejavnost na vso Belo krajino, vendar je uspel držati le njeno obrobje proti Gorjancem in Kočevskemu Rogu. Njegove čete so vpadale v dolino, rušile prometne zveze in obstreljevale sovražnikove patrolje, pridobivale prostovoljce in širile vstajo po vsej Beli krajini (Zbornik VI/3, dok. št. 136, 138, 145, 148 in 149).

Tudi na območju, kjer je deloval Notranjski odred se je partizanska ofenziva močno širila. 1. bataljon Notranjskega odreda je deloval na območju med Škofljico pri Ljubljani, Rakekom, Bloško planoto in Grosupljem. Vsled partizanskega pritiska na Ig in Želimlje je bil okupator sredi maja prisiljen umakniti svojo posadko z Iga v Ljubljano. Bataljon je zasedel vasi pod Krimom, Mokrcem in ob Ljubljanskem barju, podrl mostove proti Ljubljani in Škofljici ter postavil močne zasede pri Podpeči (Zbornik VI/3, dok. št. 9, 15 in 136).

2. bataljon Notranjskega odreda je po osvoboditvi Broda na Kolpi 1. maja 1942 širil svobodno ozemlje med Kolpo in Kočevjem. Bataljon je s svojo aktivnostjo prisilil okupatorja, da je opustil nadzor na območju med Mozljem in poljansko dolino v Beli krajini, 10. maja pa se je umaknila tudi posadka iz postojanke v Kočevski reki (Zbornik VI/3, dok. št. 7 in 140).

3. bataljon »Miloša Zidanška« Notranjskega odreda je v začetku maja začel načrtno rušiti ceste in telefonske zveze med Čabrom, Rakekom, Bloško planoto, Sodražico in Travno goro. Z manjšimi akcijami so okupatorja prisilili, da je 10. maja umaknil posadko iz Loškega potoka. V naslednjih dneh je bataljon zasedel vasi v Loški dolini, obkolil in začel obstreljevati sovražnikovo posadko v Starem trgu. Ko se je sovražnik umaknil tudi iz Starega trga je tamkajšnje osvobojeno ozemlje dobilo svoj največji obseg (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 287).

Operativno območje 4. bataljona Notranjskega odreda je obsegalo ozemlje zahodno od Ljubljane, med Ljubljanico do Vrhnike in železniško progo do Rakeka na jugu ter nemško - italijansko razmejitveno črto in bivšo jugoslovansko-italijansko državno mejo na severu in zahodu. Njegove čete so v juniju naredile nekaj uspešnih napadov na sovražnikove enote in patrolje (Zbornik VI/3, dok. št. 36, 146 in 148).

5. bataljon Notranjskega odreda, ki je bil oblikovan 23. maja 1942, je imel operativno območje med Škofljico, Grosupljem, železniško progo do Žlebiča in Sodraško

dolino do začetka Bloške planote, vzhodno pobočje Mokreca in dolino Želimeljščice do Pijave Gorice. Njegove čete so takoj pričele z napadi na manjše okupatorjeve posadke in ga prisilile, da je 27. maja umaknil tudi posadko v Sodražici (Zbornik VI/3, dok. št. 9, 15, 37).

Sprva majhna svobodna območja so se postopoma povezovala v večja, na njih pa se je, ob veliki podpori ljudstva in ob čedalje močnejšem prilivu novincev v partizanske vrste utrjevala oblast Osvobodilne fronte.

Z napadi na sovražnikove patrolje in manjše oddelke iz zased, z vsakodnevnim obstreljevanjem sovražnikovih posadk z bližnjih gričev in rušenjem prometnih zvez, pri čemer je izdatno pomagalo prebivalstvo, so italijanskega okupatorja prisilili, da je začel ukinjati manjše postojanke in izpostavljene točke ter po svojem načrtu »Primavera« zbirati svoje enote v večjih krajih, ob glavnih prometnih poteh. »Vsled pritiska partizanskih sil je bil okupator prisiljen ukinjati manjše postojanke in je s tem omogočil partizanskim enotam, da so zasedle izpraznjeno območje« (Ferenc 1985: 104–105). Okupatorjev nadzor se je spričo pritiska osvobodilnega gibanja moral omejiti le na pomembnejše ceste in železniške proge Rakek - Ljubljana, Ljubljana - Novo mesto - Metlika, Grosuplje - Kočevje in Trebnje - Tržišče, ki pa so jih partizanske čete neprestano napadale in rušile (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 296). Veliko osvobojeno ozemlje, ki je obsegalo dve tretjini Ljubljanske pokrajine, je bilo po eni strani rezultat velike aktivnosti narodnoosvobodilnega gibanja (predvsem njegovega oboroženega dela), po drugi strani pa odraz okupatorjeve nemoči, da bi zagotovil trdnost svoje zasedbe. Čeprav je na pet prebivalcev v Ljubljanski pokrajini prišel po en vojak, oziroma eden na slehernega za boj sposobnega Slovenca (Ferenc 1985: 48–49), pa italijanski okupator ni mogel doseči, da bi deželo pomiril in izkoriščal njene gospodarske zmogljivosti. Še več, spričo množične vstaje slovenskega ljudstva se je bil okupator prisiljen umikati v večje utrjene postojanke in tam čakati, da mu bodo prišle na pomoč strateške rezerve, ki so bile trenutno še zaposlene drugod, v ofenzivnih operacijah proti drugim enotam NOV Jugoslavije.

Zaradi partizanske ofenzive spomladi 1942 in nastanka velikega osvobojenega ozemlja, se je moralo italijansko vrhovno vojaško poveljstvo odreči odvozu dela okupacijskih sil iz Ljubljanske pokrajine, med katerimi je bila največja divizija sardinskih grenadirjev. Nasprotno, moralo je celo pripeljati dve novi diviziji (»Macerata« in »Cacciatori delle Alpi«), da je lahko kolikor toliko obvladalo zanj vedno bolj nevarne

razmere. Morda je tudi to vzrok, da Mussolini ni mogel odpeljati iz Jugoslavije nobene divizije za ustvaritev t.i. ekspedicijske armade za vzhodno fronto (Ferenc 1987: 209).

Nastanek osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini predstavlja svojevrstno posebnost, saj je nastalo na italijanskem okupacijskem območju, kjer je bilo skoraj šestkrat več vojaštva kot na nemškem. Kljub veliki premoči v številu vojakov, pa italijanski vojski in policiji ni uspelo zadušiti množične vstaje v Ljubljanski pokrajini. Vzroke zato je treba iskati predvsem v neustrezni organizaciji in taktiki italijanske vojske v boju s partizani, ki v svoji sestavi ni imela posebnih sil za bojevanje s partizani. Prezreti pa tudi ne smemo nizke morale italijanskih vojakov, ki so bili demoralizirani zaradi porazov, ki jih je italijanska vojska doživela na bojiščih v Abesiniji, Eritreji, Somaliji in v boju s črnogorskimi partizani. Pri italijanskih vojakih pa se je kazala že tudi naveličanost.

Kljub občutno manjšim okupacijskim silam so Nemci mnogo bolj uspešno izvajali okupacijsko oblast in učinkovito preprečevali poskuse množične ljudske vstaje. Nemški okupator je imel močno podporo prejšnje nemške manjšine in dela prebivalstva, ki je podlegel nacistični socialni demagogiji. V spodnji Štajerski se je poleti 1941 v organizacijo Heimatbund vpisalo kar 95 % odraslega prebivalstva. Od tega se jih je za oboroženo formacijo Wehrmannschaft vpisalo 66.566.

Na Gorenjskem se je v podobno organizacijo Kärntner Volksbund (Koroška ljudska zveza) vpisalo celo 97 % prebivalstva, od tega preko 28.000 v Wehrmannschaft (Mikuž 1956: 64–66). To so velike številke, vendar je treba upoštevati okoliščine, v katerih je bil ta vpis izvajan, prisilne metode (grožnje izгона, aretacije in druge grožnje), ki so jih nacisti uporabili v kampanji za vpis ter dejstvo, da je precej štajerskih malih in srednjih kmetov padlo pod vpliv nacistične demagogije. Iz teh podatkov je vseeno razvidno pronemško razpoloženje določenih slojev slovenskega prebivalstva na Gorenjskem in Štajerskem, podobno pronemško vzdušje pa je vladalo tudi na delu italijanskega zasedbenega ozemlja v bližini nemško-italijanske razmejitvene črte. O tem pričajo različne demonstracije proti Italijanom v okolici Kočevja, Dobropolja v Št. Rupertu na Dolenjskem, v Novem mestu, v Trebnjem itd. Še iz 19. stoletja vlada med Slovenci, ki so bili v Avstro - Ogrski vojski mnenje, da so Italijani slabi vojaki. Tudi tisti, ki so se v I. svetovni vojni spoznali z Italijani na soški fronti, niso imeli dobrega mišljenja o hrabrosti italijanske vojske, povsem drugačno mnenje pa so imeli o »nepremagljivi nemški armadi«. Prav tako slovenski kmet ni nikoli odobral fašističnega zatiranja primorskih

Slovencev. V zavesti ljudi so bili Italijani za Slovence sovraženi, strahopeten in siromašen narod. Povsem drugačno je bilo mišljenje o Nemcih in to z ene strani zaradi slabih socialnih razmer v notranjosti Slovenije, z druge strani pa zaradi demagoških vesti o tem, kako dobro živijo Nemci. Hkrati pa so se vojaško - politične razmere na nemškem okupacijskem območju takoj po začetku vstaje poslabšale in možnosti za nadaljevanje boja so zaradi terorja in odločne nemške protiakcije postale precej težje, kot v Ljubljanski pokrajini. Nemci so imeli za boj proti subverzivnim silam tudi posebej v ta namen izurjene policijske in druge specialne enote, ki so se uspešno borile proti partizanom. Če upoštevamo vsa zgoraj navedena dejstva, se nam nastanek prvega osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini zdi povsem logičen pojav, ki pa je vendarle bil splet nepričakovanih okoliščin. V načrtu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet za odločilno poživitev oboroženega bojnega delovanja spomladi 1942 je bilo osrednje mesto dano Gorenjski in Štajerski. Šele na pritisk enega od načrtovalcev, namestnika komandanta Glavnega poveljstva dr. Aleša Beblerja, da se oblikuje vstajniško središče tudi v Ljubljanski pokrajini, ga je vodstvo odobrilo (Guštin 1999: 64–69).

3.4 Organizacija prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji

Nastajanje osvobojenih ozemelj v Jugoslaviji je bil proces, ki ni zajemal samo vojaškega zavzemanja ali nadzora delov prostora, temveč tudi njihovo organiziranje in razvijanje vsestranske aktivnosti prebivalstva na teh ozemljih. Vse to je bilo povezano z različnimi organizacijskimi oblikami in z rastočo uporniško dejavnostjo množic na območjih in centrih, ki so še naprej ostali okupirani. Vzporedno s »čiščenjem« z oboroženim bojem pridobljenih delov ozemlja, je namesto porušenega okupacijskega sistema in ostankov monarhije, začela nastajati nova oblast. Nastajala ni slučajno, niti spontano, ampak načrtno in organizirano, v skladu s Titovim izhodiščem (fočanski predpisi), da se mora ozemlje ne samo vojaško osvojiti, ampak se tudi organizirati (Branković 1982: 1–2).

Na prvem osvobojenem ozemlju, ki so ga slovenske partizanske čete izbojevale na italijanskem zasedbenem območju, je Osvobodilna fronta začela močneje razvijati svojo demokratično oblast. Ta razvoj ljudske oblasti je bil na Slovenskem rezultat že dolgotrajnega množičnega boja. Osvobodilna fronta je na ozemlju, ki ga je zasedel

italijanski okupator, že dotlej dobro razvijala svojo oblast (»država v državi«). Ljudska oblast je na prvem slovenskem osvobojenem ozemlju doživela velik razmah. Kadar so partizanske enote osvobodile kakšno območje, so vso oblast izročile terenskim (vaškim) odborom OF, ti pa so kmalu dobili nalogo, naj čimprej izvedejo volitve v nove organe ljudske oblasti. OF je v ta namen 17. maja 1942 uvedel splošno volilno pravico za vse umsko zdrave osebe obeh spolov od 18. leta dalje. Do volitev pa so terenski odbori OF opravljali tako politične, kot tudi oblastvene funkcije.

Nova oblast je na osvobojenem ozemlju takoj začela ukrepati. Tistim, ki jim je okupator spomladi požgal domačije in cele vasi, da bi zavrl sodelovanje s partizanskimi enotami, so terenski odbori OF, oziroma NOO začeli vsaj deloma vračati škodo. Premičnine, stavbni les, živino itd., ki so jim jih dali, so dobili na posestvih okupatorjevih sodelavcev in tujcev - pripadnikov agresorskih narodov, ki so bili razlaščen na temelju odloka Izvršnega odbora OF o razlastitvi veleposesti z dne 6. aprila 1942. Junija so za upravljanje razlaščenih veleposesti imenovali okrožne razlastitvene odbore. Na svobodnem Dolenjskem so razlaščeno zemljo delili kmetom, na Notranjskem pa so začele nastajati tudi nekakšne kolektivne »državne« ekonomije ali posesti (Ferenc 1987: 314–334).

Na osvobojenem ozemlju so tudi izvajali odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o plačevanju narodnega davka. Vsak Slovenec z lastnimi dohodki je bil dolžan plačati vsaj eno liro, nato pa je davek rasel postopno do 10 % čistega dohodka in ponekod celo do 50 %, za tiste z izredno visokimi dohodki (Ferenc 1987: 310–312).

Kot zaključek graditve nove ljudske oblasti od spodaj navzgor, je Izvršni odbor OF izdal 27. junija 1942 odlok o postavitvi Narodnoosvobodilnega sveta in imenovanju njegovih poverjenikov. Narodnoosvobodilni svet je imel poverjenišva: za občo upravo, za zvezo z južnoslovanskimi narodi, za finance, za sodstvo, za prosveto, za propagando, za kmetijstvo in za prehrano. Član Narodnoosvobodilnega sveta je postal tudi predstavnik partizanskih čet. Na osvobojenem ozemlju se je začela razvijati sodna oblast, organizirati so začeli preskrbo in prehrano, delovati je začelo tudi šolstvo.

Zaradi nenehne nevarnosti sovražnikovih vpadov na osvobojeno ozemlje so se morale partizanske čete razporediti po robovih osvobojenega ozemlja in okoli postojank. Taka usmeritev bojne dejavnosti v zavarovanje svobodnega ozemlja je hromila prejšnjo gibljivost partizanskih enot, v štabih pa krepila lagodnost in administrativne metode poveljevanja. Čeprav so enote delale precej akcij, predvsem na prometnih zvezah, je ta

široka obrambna razporeditev slabila njihovo moč in taktično povezanost. Organizacija partizanskih enot, razporejenih na obrambnih položajih okoli osvobojenega ozemlja, je imela izrazit odredni in teritorialni značaj. Partizanske enote so imele na osvobojenem ozemlju tudi izključno pristojnost obravnavanja dejanj zoper narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda, kot jih je opredelil SNOO septembra 1941, in izrekanja kazni (Ferenc 1987: 343–348).

Velika italijanska ofenziva, ki se je začela 16. junija in je trajala do 4. novembra 1942, je postopoma uničila to prvo organizirano svobodno ozemlje v Sloveniji. Mnoge ukrepe ljudska oblast ni utegnila izpolniti, drugi pa še niso mogli pokazati svojih uspehov. S prenehanjem svobodnega ozemlja pa ni prenehala delovati tudi ljudska oblast. Odbori OF so izvajali tudi to dejavnost kot organi ljudske oblasti (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 310–320).

3.5 Pomen prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji

Z osvoboditvijo večjega dela Ljubljanske pokrajine so se pogoji vojskovanja proti okupatorju v Sloveniji občutno izboljšali. Na osvobojenem ozemlju so partizanske enote imele boljše pogoje za preskrbo in svojo dejavnost.

Narodnoosvobodilno gibanje se je v Ljubljanski pokrajini izredno razmahnilo, nastajale so vedno nove partizanske enote in se nenehno krepile. »Vzpostavitev osvobojenega ozemlja ni bila le vojaški cilj, ki bi omogočal lažjo oskrbo, obrambo in mobilizacijo, pač pa prvenstveno političen cilj, saj je bilo poskusni poligon za vzpostavljanje oblastnih organov osvobodilnega gibanja« (Guštin 2001: 48). Partizanske enote so ga potrebovale kot svojo bazo, za počitek, okrepitev ter razporeditev zalednih ustanov in bolnišnic. Osvobodilno gibanje je na teh ozemljih želelo množicam v praksi prikazati neke vrste ljudsko demokracijo, kot konkretno oblast Osvobodilne fronte. Hoteli so postaviti na laž sovražnikovo propagando o komunističnem terorju, hkrati pa pritegniti množice v demokratično graditev sistema ljudske oblasti do najvišje možne ravni. Na osvobojenih slovenskih tleh je OF uvedla t.i. »ljudsko demokracijo«. Na temelju odloka Izvršnega odbora OF so skoraj vse vasi osvobojenega ozemlja izvolile narodnoosvobodilne odbore. Izvršni odbor OF je pripravljala tudi kongres voljenih delegatov NOO in voljenih predstavnikov partizanske vojske Slovenije. Kongresa bi se naj udeležilo več kot 600 delegatov, preprečila pa ga je sovražnikova ofenziva. Hkrati je na osvobojenih tleh zraslo

tudi množično mladinsko in žensko gibanje (Kidrič 1987: 315–316). Veleposestniška zemlja, ki so jo imeli v lasti pripadniki okupatorskih narodnosti, je bila brezplačno in z inventarjem vred razdeljena kmetom. S to potezo so si želeli pridobiti na svojo stran kmečko prebivalstvo, ki je do tedaj še nekako nezaupljivo gledalo na to novo vojsko in oblast. Izvršni odbor OF je organiziral gospodarsko oskrbo vojske in zaledja. Med drugim je bila zgrajena tudi cela vrsta sušilnic za sadje in predelovalnic sadja.

Obstoj prvega osvobojenega ozemlja je bil prekratkotrajen, da bi lahko OF, hkrati z reševanjem trenutnih nalog, v celoti uresničila demokratično ljudsko oblast najširših plasti prebivalstva. Toda tudi ta kratkotrajen obstoj ljudske oblasti je omogočil, da si je OF pridobila zaupanje širokih ljudskih množic. Z intenzivno ustno propagando na velikem številu javnih zborovanj in s tiskano besedo se je oblikovala demokratična zavest med ljudstvom na osvobojenem ozemlju. Na osvobojenem ozemlju pa je prihajalo tudi do nedopustnega obnašanja partizanov. Prihajalo je do nemoralnega obnašanja poveljnikov, dogajale so se neopravičene usmrtitve ljudi, ljudi so razglašali za »belogardiste«, da so lahko zaplenili hrano in njihove posesti. Zaradi partizanskega nasilja so začele po vaseh v Ljubljanski pokrajini nastajati t.i. vaške straže, ki so jih Italijani kasneje vključili v MVAC (Milizia volontaria anticomunista) (Guštin 1999: 54–55).

3.6 Obramba prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji

Osvobojeno ozemlje je bilo obkroženo z glavnimi komunikacijskimi smermi in garnizijami, ki jih je imel v svojih rokah sovražnik. To je ustvarjalo stalno nevarnost sovražnikovega napada na osvobojeno območje. Zaradi tega so morale biti vse sile na teh območjih v stalni pripravljenosti za hitro dejstvovanje in evakuacijo v primeru vpada sovražnika na osvobojeno ozemlje. Osvobojena ozemlja se v začetni fazi NOB niso branila za vsako ceno (vsaj praviloma ne), ker so bile partizanske enote še prešibke (številčno in materialno), da bi se lahko daljši čas na frontalni način upirale agresorju in za vsako ceno branile ta ozemlja. Eno osnovnih značilnosti partizanskega vojskovanja je, da ima v bojnih aktivnostih primarno vlogo živa sila. Glavni cilj vsake borbene naloge je bil praviloma premagovanje sovražnikove žive sile ob čim manjših lastnih izgubah. To nas navaja k zaključku, da je imelo ozemlje v partizanskih dejstvih drugorazredni

pomen in vlogo glede na živo silo. Kar pomeni, da se morajo enote vezati na zemljišče in ga braniti le v situacijah, ki zagotavljajo izvršitev naloge ob čim manjših lastnih izgubah. Za enote NOV in POJ je umiku z osvobojenega ozemlja sledila nova ofenzivna akcija zaradi ustvarjanja novih osvobojenih področij. Pri vsem tem je najvažneje pravilno izbrati trenutek za umik. Napačno izbrani trenutek je lahko povzročil dvojno napako. Prvič, če se je enota odločila za umik prezgodaj, sovražnik ni pretrpel občutnih izgub in je lahko brez kakršnegakoli premora šel v pregon sil, ali pa usmeril svoje sile proti območju, ki so ga partizanske enote izbrale kot novi objekt svojega dejstvovanja. Drugič, če so se enote odločale za umik prepozno, tedaj so se proti svoji želji znašle v pogojih, ko so morale proti močnejšemu sovražniku voditi odločilen boj, se neorganizirano prebijati in umikati. V NOB je bilo veliko primerov, ko so posamezne enote izvrševale takšne naloge, da je bilo osvobojeno ozemlje potrebno braniti za vsako ceno (obramba bolnice, ranjencev in položajev, od katerih obrambe je bila odvisna usoda glavnih sil itd.) (Strategija orožane borbe u NOR-u 1980: 287–293).

Sovražnik je težil, da bi enote NOV in POJ prisilil v takšno obrambo in jim poskušal vsiliti klasične oblike bojevanja. To pa ni počel zaradi prostora, ki so ga držale partizanske enote, temveč da bi prizadejal tem silam odločilen udarec. Kadarkoli je sovražnik napadal osvobojena ozemlja, so se naše enote odločale za princip, da ne žrtvujejo svoje žive sile za obvladovanje prostora (Strategija orožane borbe u NOR-u 1980: 298–300). Zato so se v prostoru postavljale elastično in niso izvajale statične obrambe, temveč so uporabljale aktivne oblike boja in razbijale sovražnika na novih območjih ter si na ta način zagotavljale prostorsko premoč.

Pri obrambi osvobojenih ozemelj so uporabljali v glavnem dve metodi (posredno in neposredno), ki so ju lahko izvajali vzporedno, istočasno in kombinirano. Prvo in glavno sredstvo obrambe osvobojenih ozemelj je bila ofenzivnost partizanskih čet izven osvobojenih območij. Na ta način so okupatorjeve posadke prisilili v defenzivo in njihovo pozornost usmerjali stran od osvobojenih območij. Okupatorja je bilo treba neprestano vznemirjati, tako da je stalno pričakoval partizanski napad.

Drugo sredstvo je neposredna obramba osvobojenih ozemelj, ki pa mora biti tudi dosledno partizanska. Čete se ne smejo statično razporejati v zasede na obrobju osvobojenega ozemlja, ker se na ta način hromi njihova gibljivost. Uspešneje je improvizirati akcije proti sovražnikovim enotam, ki bi prodirale na osvobojena ozemlja, ali popravljale porušene ceste (Strategija orožane borbe u NOR-u 1980: 341–347).

Obramba prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji je bila zelo težka in zahtevna naloga, saj so si okupatorjeve posadke s pogostimi vpadi ter z napadi letal in topništva skušale izboljšati položaj. Ti vpadi so bili nenadni, po stranskih poteh in skozi gozdove. Njihov udarec je bil vedno pogosteje naperjen proti prebivalstvu, ki ga je okupator ubijal in mu požigal domove. Da bi preprečile te vpade in zaščitile prebivalstvo, so se partizanske enote razporejale v zasede na robu osvobojenega ozemlja, se prilepile k sovražnikovim postojankam, ga neprestano napadale in tako neposredno varovale posamezna območja (glej sliko 3.6.1).

Ker so bile čete 3. grupe odredov razporejene po obrobju širokega osvobojenega ozemlja in okoli italijanskih postojank, niso bile sposobne izvajati večjih akcij. 1. bataljon Krimskega odreda se je 1. julija spopadel z 2. bataljonom 52. pehotnega polka, ki je prodril iz Borovnice do Kožljeka, se tam zadržal čez noč, požgal nekaj zaselkov in se drugi dan vrnil v Borovnico. Druga dva bataljona sta delala akcije na železniški progi med Škofljico, Grosupljem in Ribnico ter z zasedami preprečevala izpade sovražnikovih posadk in jih obstreljevala.

Precej defenziven je bil v juliju tudi Kočevski odred. 1. in 2. bataljon sta z zasedami obkoljevala sovražnikove posadke v Kočevju, Ribnici, Mozlju, Petrini in Kočevski Reki, 3. bataljon Miloša Zidanška pa je delal akcije na železniško progo pri Rakeku ter obstreljeval sovražnikove posadke v Cerknjski dolini, na Velikih Blokah, v Prezidu in Dragi nad Čabrom.

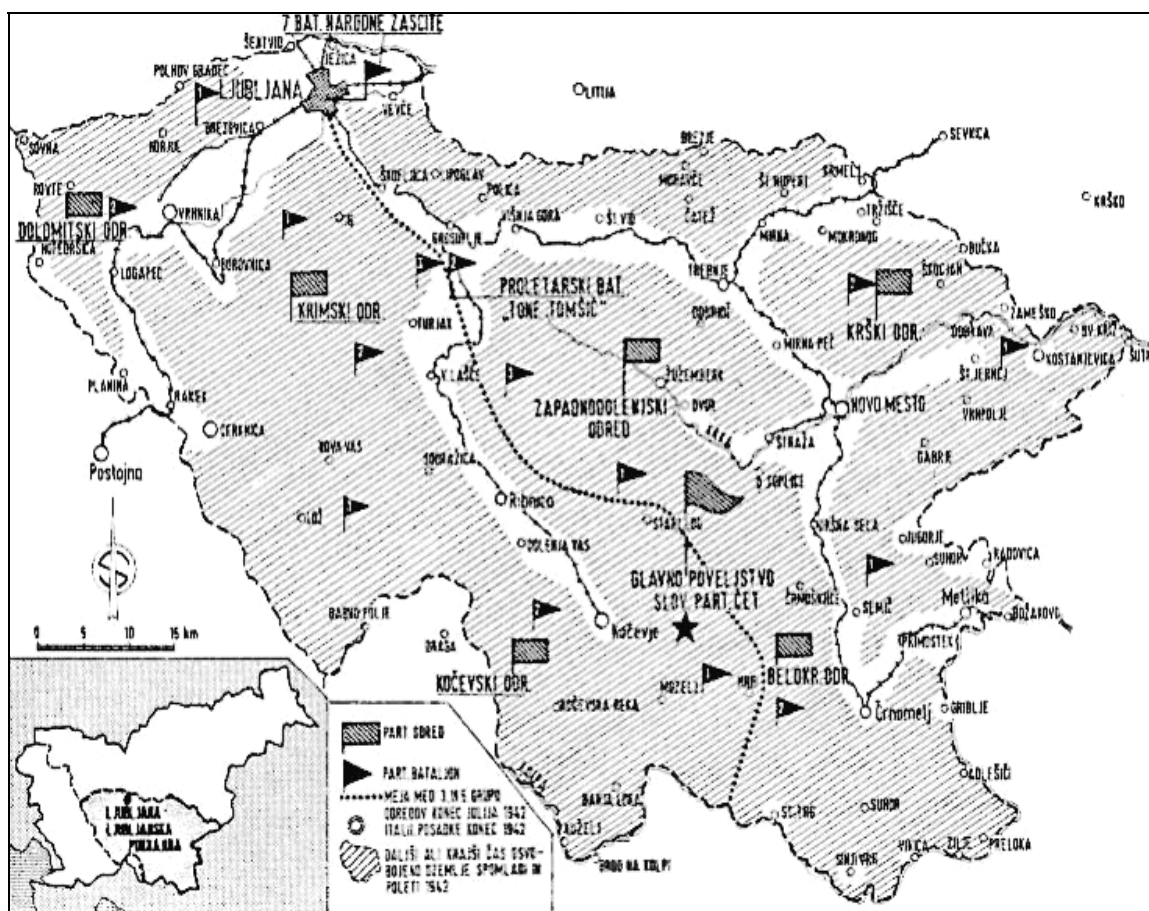
Dolomitski odred je po odhodu 2. grupe odredov na Gorenjsko razvil živahno dejavnost okoli Ljubljane, Vrhnike in Polhovega Gradca. Njegova zaseda je npr. 8. julija napadla četo 1. grenadirskega polka. 9. julija je 1. bataljon Dolomitskega odreda, skupaj s 3. bataljonom Savinjskega odreda in v sodelovanju z Narodno zaščito, napadel okupatorjevo postojanko v Polhovem Gradcu.

Po odhodu 2. grupe odredov se je dejavnost Zapadnodolenjskega odreda zaradi velike razsežnosti operativnega območja, ki je segalo od Police pri Grosupljem prek osrednje Dolenjske čez Suho krajino in Kočevski Rog do Bele krajine, postopoma zmanjševala. Njegove enote so se omejile na napade na železniške proge, zasede in patroljne spopade. Kljub temu pa so oddelki 2. in 3. bataljona Zapadnodolenjskega odreda konec junija tako trdno obkolili sovražnikovo postojanko v Žužemberku, da jo je lahko italijanska vojska oskrbovala le z letali. Po okupatorjevih virih so enote Zapadnodolenjskega odreda v juliju in v prvi polovici avgusta devetnajstkrat napadle

železniške proge, iztirile tri vlake ter v bojih in spopadih pobile in ranile 35 vojakov, 12 pa ujele (Zbornik VI/3, dok. št. 166 in 171).

Na območju Krškega odreda sta četa 2. bataljona in oddelek 1. proletarske udarne brigade »Toneta Tomšiča« 17. julija iz zasede napadla oddelek 105. legije črnih srajc, ki se je pomikal iz Zagradca proti izviru Krke ter ga popolnoma razbila. Drugače pa so

Slika 3.6.1: Prvo osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini spomladi 1942

Vir: (NOV na Slovenskem 1941-1945, 1976, 296).

partizanske čete zlasti blokirale sovražnikove postojanke, rušile železniške proge in napadale sovražnikove kolone, ki so po dolini Krke oskrbovale svoje postojanke pod Gorjanci.

Bataljoni Belokranjskega odreda so bili na začetku še šibki in se je njihova dejavnost omejila zgolj na manjše krajevne akcije in patroljne spopade. 1. bataljon je 12. julija pri Rožnem dolu razstrelil železniško vodno črpalko, iztiril potniški vlak in deloma razorožil posadko za zaščito proge pri semiškem predoru, 22. julija pa je v sodelovanju s

1. bataljonom Krškega odreda napadel okupatorjevo posadko na Hrastu pri Jugorju (Zbornik VI/3, dok. št. 171 in 179). 2. bataljon belokranjskega odreda je napadal železniško progo med Semičem in Gradcem ter okupatorjeve oddelke, ki so oskrbovali posadke ob Kolpi. Zaradi prodora premične skupine divizije »Isonzo« pa se je moral bataljon postopno umikati globlje v Kočevski Rog (Zbornik VI/3, dok. št. 189, 193, 194 in 196).

Seveda je taka nujna usmeritev bojne dejavnosti v zavarovanje svobodnega ozemlja privedla do tega, da je bil večji del partizanskih enot angažiran v pasivnih zasedah in so na ta način izgubljale svoj ofenzivni karakter, saj so bile vse preveč vezane na določeno območje. V štabih, ki so se ukvarjali predvsem z administrativno - upravnimi zadevami (izdajanje različnih dovolilnic, prepustnic itd), sta se pričela krepiti lagodnost in samozadovoljstvo.

Sredi julija se je pričela velika italijanska ofenziva, v kateri je imel komandant 11. armadnega korpusa za boj proti partizanskim odredom v Ljubljanski pokrajini na voljo okoli 82.000 moč močno vojsko (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 307). Njihova vojska je bila opremljena s topništvom, tanki, letalstvom in modernim avtomatskim orožjem. Vzporedno z italijansko ofenzivo pa je potekala tudi nemška ofenziva na Gorenjskem in Štajerskem. V ofenzivi je odkrito sodelovala tudi bela garda. Namen italijansko - nemške ofenzive je bil uničiti slovensko partizansko gibanje.

16. julija 1942 ob 9. uri zjutraj je po topniški in letalski pripravi začelo italijansko vojaštvo prvo fazo ofenzive. Močne okupatorjeve sile: divizija »Granatieri di Sardegna«, okrepljena z dvema oddelkoma tankov - metalcev ognja in delom 5. topniškega polka 75 mm iz divizije »Superga«, manevrska skupina okrepljenega 85. bataljona »M«, divizija »Cacciatori delle Alpi«, okrepljena z oddelkom tankov-metalcev ognja in 6. topniškim polkom 75 mm in skupina fašističnih bataljonov »M«, sestavljena iz 8. in dela 16. bataljona, so v širokem obroču obkolile Mokrc in Krim, kjer so bili štirje bataljoni Krimskega odreda in en bataljon 2. grupe odredov. Bataljoni krimskega odreda so se sprva močno upirali, zlasti pri Gorenjem Igu in pri Sodražici, kjer se je njegov 2. bataljon boril še 24. julija. Ko so italijanske enote 20. julija začele drugo fazo ofenzive, ki je imela cilj uničiti partizanske enote na Mokrcu, Malinjeku in v soteski Iške, so bile vse osnovne partizanske enote že izven obroča. Trije bataljoni Krimskega odreda in bataljon 2. grupe so se premaknili na Travno goro, četrti bataljon odreda pa se je umaknil v Polhograjske Dolomite. Močan odpor, ki so ga nudili partizanski oddelki na

Notranjskem, je zadal sovražniku izgube in zadržal hitrost s katero je nameraval razširiti svojo ofenzivo na druge predele Ljubljanske pokrajine.

Vodstvo osvobodilnega gibanja je sicer sovražnikovo ofenzivo pričakovalo in se nanjo tudi pripravljalo, vendar pa jih je začetek velike ofenzive presenetil, saj so jo pričakovali vsaj mesec dni kasneje (Zbornik VI/3, dok. št. 58).

Zasnova načrta za obrambo ki ga je glavno poveljstvo pripravilo za primer sovražnikove ofenzive, je predvidevala, da partizani predvsem ne bodo brezpogojno branili osvobojenega ozemlja. Ker se je glavno poveljstvo zavedalo, da obramba z enotami, ki so razporejene na robovih osvobojenega ozemlja ni ustrezna v primeru sovražnikove ofenzive, je 30. junija izdalo ukaz o oblikovanju 1. proletarske udarne brigade »Toneta Tomšiča« (Zbornik VI/3, dok. št. 55 in 61). Glede obrambe je bilo jasno dvoje: prvič ne dovoliti sovražniku, da bi stisnil partizanske čete na ozko območje ter jih prisilil k frontalnemu, neenakemu boju in drugič, da morajo biti partizanske enote razporejene in gibljive po vsej pokrajini. Zaradi tega je glavno poveljstvo 26. julija odredilo, naj se odredni in bataljonski štabi, ki so se na osvobojenem ozemlju razrasli in izgubili značaj pravih partizanskih poveljstev, številčno zmanjšajo in otresejo vse nepotrebne opreme, da bi postali bolj gibčni in premični (Zbornik VI/3, dok. št. 83).

V časovno najdaljšem prvem delu tretje faze ofenzive, od 24. julija do 13. avgusta, je hotel okupator z divizijama »Granatieri di Sardegna« in »Cacciatori delle Alpi« potisniti partizane od črte Zapotok - Sodražica - Bloška Polica proti jugovzhodu, na zaporne položaje, ki jih je na grebenih Male gore do Kočevja in na črti Draga - Kočevska Reka - Kočevje oblikovala divizija »Macerata«, bojna skupina generala Umberta Fabrija iz 5. armadnega korpusa pa na črti Babna polica - Babno polje - Čabar - Črni potok. Graničarske enote so imele nalogo pregledati Cerkniško in del Loške doline zahodno od ceste Grahovo - Stari trg - Babno polje. Korpusne enote naj bi naredile ofenzivne sunke tudi drugod, divizijo »Isonzo« proti Črnomlju in Vinici, skupina fašističnih bataljonov pa pri Ljubljani, na območju Škofljica - Pijava gorica, med cestama Ljubljana - Vrhnika in Dobova - Horjul ter nemško - italijansko razmejitveno črto (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976 : 313)

Sovražnikove enote so počasi in natančno, korak za korakom pregledovale teren. Njihov udarec je bil naperjen proti 2. in 3. bataljonu Kočevskega in četam Krimskega odreda. Partizani so se večinoma v manjših skupinah uspešno prebili na ozemlje, ki ga

sovražnikove enote niso preiskovale, tiste, ki pa so ostale znotraj obroča, pa so se skrivale in se sovražniku izognile (Zbornik VI/3, dok. št. 91 in 97).

V drugem delu tretje faze ofenzive (16. - 23. avgust) bi naj sovražnikove sile tesno obkolile Kočevski Rog, potem pa z osredotočenim prodiranjem očistile obkoljeno območje in uničile partizanske enote v obroču. V obroču je bilo celotno vodstvo osvobodilnega gibanja, številne preskrbovalne, zvezne, sanitetne in propagandne ustanove in organi ter zaščitna četa glavnega poveljstva. Na Rogu so bili še štab 5. grupe odredov, 1. bataljon Kočevskega odreda in bataljon Belokranjskega odreda, v bližini pa je bil tudi del brigade »Toneta Tomšiča« in Zapadnodolenjskega odreda. Vse sovražnikove sile, ki so obkolile Kočevski Rog so šteje več kot 40.000 mož. Na vsak dolžinski meter obroča je prišel po en vojak, na vsak km² pa več kot 300 vojakov. Gostota zasedbe obkolitvene črte je bila enaka kot na najvažnejših odsekih velikih bojišč v drugi svetovni vojni (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 316).

Zapadnodolenjski odred je 14. avgusta skušal zaustaviti prodirajoče kolone fašističnih bataljonov, najprej pri Smuki, nato pa še pri Rdečem kamnu in Podstenicah. Prvi bataljon Kočevskega odreda in oddelki 3. bataljona brigade »Toneta Tomšiča« so se že ob začetku ofenzive na Kočevski Rog prebili z ogroženega območja, prvi proti jugovzhodu, drugi pa proti severozahodu. Bataljon Belokranjskega odreda in dve skupini osrednjih organov in ustanov so se v celoti ali po skupinah izognili ofenzivi.

Zunaj obroča je s skupino vojaških voditeljev ostal namestnik komandanta glavnega poveljstva dr. Aleš Bebler, ki je 19. avgusta oddelkom brigade »Toneta Tomšiča« in Zapadnodolenjskega odreda ki so bili v Suhi krajini, ukazal, naj z bojnimi patroljami napadajo sovražnikove enote v hrbet. To je bila dobrodošla pomoč obkoljenim, saj jih je razbremenila in jim olajšala preboj.

V četrti fazi ofenzive sta dve italijanski diviziji, »Cacciatori delle Alpi« in »Granatieri di Sardegna«, z izhodiščne črte od Poljan v dolini Črmošnjice do Kočevja vzporedno preiskovali ozemlje proti severozahodu z namenom, da partizanske enote potisneta na zaporno črto fašističnih bataljonov »M« in 105. legije črnih srajc ob cesti Rašica - Zdenska vas - Krška vas - Žužemberk. V peti fazi pa nadaljevale prodiranje proti nemško-italijanski razmejitveni črti, kjer so zaporo držale nemške enote (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 318). Ta del ofenzive je v celoti zadel v prazno, saj je bila okupatorjeva taktika natančnega preiskovanja območja za območjem že razkrinkana in se

je glavnina partizanskih čet iz Suhe krajine že prej umaknila na območja, ki jih sovražnikova operacija ni zajela.

Ofenziva na Dolenjskem je bila v primerjavi z ofenzivo na Notranjskem in Kočevskem že znatno oslABLJENA. Ko so partizanske enote uvidele, da na nje pritiska tolikšna premoč, so se sovražnikovim napadom izmikale, se v manjših skupinah prebijale skozi sovražnikove obroče ali pa se skrivale na težko prehodnih območjih, ki jih sovražnik ni mogel pregledati (podzemne jame, vrtače, skalovje itd.). Nato so se premaknile na območja, ki jih je sovražnik že prečesal, se znova uredile in takoj pričele z akcijami. S tem so enotam, ki so ostale znotraj obroča, omogočile lažji manever, saj so nase vezale del sovražnikovih sil, ki tako niso mogle sodelovati v ofenzivi (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 310–321).

Sovražnikova ofenziva se je vse bolj spreminjala v hlastanje po partizanskih enotah, zdaj na tem, zdaj na drugem območju. Kljub veliki sovražnikovi premoči in nastopu belogardističnih oboroženih oddelkov, pa so se partizanske enote ohranile in celo razvile v višjo stopnjo svoje organizacije, v udarne brigade, ki so takoj začele z ofenzivnimi akcijami proti okupatorju in beli gardi (Klanjšček, 1978: 30). Poleg 1. udarne brigade »Toneta Tomšiča« (julij) in 2. udarne brigade »Matije Gubca« (4. september), sta bili 16. septembra ustanovljeni še 3. slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada »Ivana Cankarja«, ter 4. slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada »Ljube Šercerja« (dokončno oblikovana 6. oktobra) (Zbornik VI/4, dok. št. 27, 28, 44 in 52).

Brigade so bile sicer zelo aktivne, vendar niso imele večjih uspehov, razen patroljnih in vznemirjevalnih akcij manjših enot, napadov na železniške proge ter manjše sovražnikove kolone. Pri napadih na utrjene belogardistične postojanke pa niso bile uspešne, saj do sredine novembra niso uspeli zavzeti niti ene. Brigade so bile neuspešne predvsem zaradi neizkušenih štabov poveljniškega kadra, ki še ni znal organizirati napadov na utrjene sovražnikove objekte, imeli pa tudi niso težkega orožja (Zbornik VI/4, dok. št. 74).

Med sovražnikovo ofenzivo je bila zelo dragocena pomoč hrvaških partizanskih enot, ki so povečale pritisk proti italijanskemu okupatorju in ustvarile veliko osvobojeno ozemlje. Zaradi tega je bil italijanski okupator prisiljen povleči del svojih sil iz Slovenije in tako oslABLITI ofenzivo (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 336–344). S tem so bili ustvarjeni ugodni pogoji za prehod slovenskih partizanskih enot v Ljubljanski pokrajini v protiofenzivo.

4. OSVOBOJENA OZEMLJA V SLOVENIJI LETA 1943

4.1 Vojaškopolične razmere

V začetku leta 1943 je bilo najmočnejše žarišče narodnoosvobodilnega gibanja še vedno v Ljubljanski pokrajini. Narodnoosvobodilno gibanje v Slovenskem primorju se je dobro razvijalo, začasna kriza na Gorenjskem je bila prebrodena, medtem, ko so bile razmere na Štajerskem še vedno neugodne, še posebej po uničenju Pohorskega bataljona 8. januarja 1943 (Vojna enciklopedija 1974: 708). Odkrit nastop vaških straž v italijanski ofenzivi je pripeljal do trdnejših notranjih odnosov v Osvobodilni fronti, za kar so si prizadevali zlasti komunisti. Zaradi tega sta bili izjemnega pomena za notranjo ureditev in enotnost OF »Izjava osnovnih treh političnih skupin OF« (poznana tudi kot Dolomitska izjava), sprejeta je bila na seji Izvršnega odbora OF 28. februarja in prvi zbor aktivistov OF, ki je bil konec aprila 1943 na Pugledu, na obronku Kočevskega Roga. Z Dolomitsko izjavo in s prvim zborovanjem aktivistov OF so bili odstranjeni poslednji ostanki akcijske politične koalicije v vodstvu OF in v njenih organizacijah. Osvobodilna fronta je tedaj v celoti postala tako po svoji vsebini in po svoji širini enotna politična organizacija in »vsenarodno gibanje« (Zbornik VI/5, dok. št. 70). Dolomitska izjava je bila potrebna predvsem KPS zaradi bližajoče se kapitulacije Italije in možnega konca vojne.

Ko je spričo nemških porazov na sovjetsko - nemški fronti moralo nekaj nemških policijskih enot oditi s slovenskega ozemlja in so se tudi politične razmere začele popravljati, so si partizanske čete, zlasti na Gorenjskem, opomogle in premagale začasni zastoj. Za obdobje spomladi 1943 na Slovenskem sta značilna močan razmah osvobodilnega boja zlasti v Ljubljanski pokrajini in v Slovenskem primorju ter nagla rast partizanskih čet na Gorenjskem in začetki te rasti na Koroškem. Organizacije OF so se pod vodstvom KP Slovenije utrdile in zelo razmahnile, še posebej v Slovenskem primorju, na Gorenjskem, na južnem in zahodnem Štajerskem ter na Koroškem.

Mobilizacija, ki sta jo izvajala oba okupatorja, se je marsikje spremenila v partizansko mobilizacijo. V tem obdobju so brigade na Dolenjskem bile hude boje s čedalje bolj ofenzivnim okupatorjem. Njihovi vdori na ozemlje, ki ga je zasedal nemški okupator, pa niso uspeli. Utrjenim okupatorjevim postojankam slovenske brigade zaradi pomanjkanja težjega orožja še vedno niso bile kos. V manevrskem boju pa so sovražnika

kljub njegovi številčni premoči uspešno tolkle (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 480).

Po smernicah vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije in v pričakovanju, da se bo splošni položaj v Italiji temeljito spremenil, je glavni štab NOV in PO Slovenije pripravljala višjo organizacijo partizanskih enot, namreč ustanovitev dveh partizanskih divizij (Zbornik VI/6, dok. št.40, Kardelj 1980: 297–298). Ustanovitev 14. in 15. divizije je označila novo obdobje v razvoju slovenske narodnoosvobodilne vojske. Ta se je zdaj pripravljala, da izkoristi ugodne možnosti za razširitev osvobodilnega boja ob bližajočem se političnem in vojaškem zlomu Italije.

Glavni štab NOV in PO Slovenije in centralni komite KPS, ki sta v zvezi s tem pričakovala velike spremembe, sta resno računala tudi z možnostjo, da bodo močne nemške sile skušale zasesti vse tisto ozemlje, ki je bilo prej okupirano s strani Italijanov. Nemške sile pa so bile trenutno prešibke in so uspele delno nadzirati sprva le Ljubljano ter glavni železniški progi Ljubljana - Trst in Jesenice - Gorica. Slovenska narodnoosvobodilna vojska pa je že obvladovala velika območja, medtem ko je celotno ozemlje, zasedeno po Italiji, zajela množična ljudska vstaja. V celoti so narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije dočakali zlom Italije pripravljeni. Glavni štab je z osredotočenjem glavnine narodnoosvobodilne vojske v Ljubljanski pokrajini uresničeval dva poglobljena cilja. Prvič, izkoristiti razpad italijanske vojske na slovenskih tleh za pridobitev čim večje količine orožja, streliva in opreme, z njim oborožiti nove narodnoosvobodilne enote ter tako okrepiti boj proti nemškemu okupatorju. Drugič, razbiti »belo« in »plavo gardo« še preden bi se začela udinjati novemu nemškemu gospodarju. Ta dva cilja je narodnoosvobodilna vojska Slovenije v bistvu izpolnila (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 534–535).

Na Dolenjskem in Notranjskem je na dotedanjem italijanskem zasedbenem območju v južni Sloveniji nastalo obsežno osvobojeno ozemlje. Raztezalo se je od Gorjancev na vzhodu do Nadiže na zahodu in od Kolpe na jugu do dotedanje nemško-italijanske okupacijske meje na Dolenjskem in železnice Ljubljana - Postojna na severu. Onkraj Gorjancev in v Istri se je stikalo s hrvaškim osvobojenim ozemljem. Veliko osvobojeno ozemlje je bilo v glavnem strnjeno, trgale so ga le nemške postojanke ob železniških progah Postojna - Trst, Št. Peter na Krasu - Reka in Podbrdo - Gorica - Trst.

Prva značilnost svobodnega partizanskega ozemlja jeseni 1943 je bila njegova razsežnost, saj je med 12. in 25. septembrom merilo okrog 9.500 km² - to je 45%

današnjega obsega Republike Slovenije. Druga značilnost je bila, da so bila na njem že mesta kot Novo mesto, Črnomelj, Kočevje, Metlika, Ajdovščina, Ilirska Bistrica, itd. Na Dolenjskem je bila Kostanjevica edino mesto, ki ga je nemški okupator zasedel takoj po italijanski okupaciji (Ferenc 1985: 18).

Veliko število novih enot in potreba, da glavni štab NOV in PO Slovenije okrepi svojo vlogo v vsej Sloveniji, sta narekovala ustanovitev vmesnega organa med divizijskimi štabi in glavnim štabom, da bi vodil in usklajeval delo vseh treh divizij. Še posebej je bilo to potrebno zato, ker je vodstvo osvobodilnega gibanja že prve dni oktobra 1943 predvidevalo večjo ofenzivno operacijo za razširitev osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem. Zato so 3. oktobra po predhodni odobritvi vrhovnega komandanta NOV in POJ ustanovili 7. korpus NOV in PO Jugoslavije (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 547).

Širok razmah osvobodilnega gibanja in oboroženega boja, kakor tudi obsežno osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini, v Slovenskem primorju, Istri, Hrvaškem primorju in Gorskem Kotarju, so onemogočili ali vsaj precej otežili komunikacijske zveze nemških sil med Lombardijo, jugoslovanskim bojiščem in vzhodno fronto. Pomen tega območja je za nemške sile izredno narasel, saj je bilo od obvladovanja tega ozemlja v marsičem odvisna tudi zasedba Italije in Balkana (Vojna enciklopedija 1974: 710). Zaradi zavarovanja teh komunikacij in preprečitve morebitnega izkrcanja anglo - ameriških enot na obalah severnega Jadrana, je Hitler sredi septembra 1943 ukazal, naj se to obsežno območje čimprej radikalno očisti (Ferenc 1967: 377–378). Enote NOV Slovenije so v ofenzivi doživele velike izgube, posebej na Krasu, v Brkinih, Istri in na Notranjskem. Nemci so zasedli obalni pas in najvažnejše komunikacije ter omogočili enotam Slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ), da so vzpostavile svoje postojanke na Primorskem ter Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini. Po končani ofenzivi in odhodu nemških divizij na druga bojišča je 7. korpus NOV Jugoslavije sredi novembra prešel v protiofenzivo.

4.2 Organizacija osvobojenega ozemlja v Sloveniji 1943

Še med razoroževanjem italijanske vojske sta vso oblast na obsežnem osvobojenem ozemlju prevzeli OF in Narodnoosvobodilna vojska Slovenije. Izvršni

odbor OF je izdal razglas o splošni mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko in razpisal volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda. Ker mu je njegova funkcija nalagala predvsem skrb za uspešen potek celotnega osvobodilnega boja, je izvršni odbor OF od 13. septembra 1943 ustanovil upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje, ki je prevzela posle upravno političnega značaja. Komisija je imela svojega sekretarja in osem načelnikov odsekov (za splošno upravo, finance, industrijo, gospodarstvo in prehrano, narodno vzgojo in prosveto, promet, narodno zdravstvo ter zaščito civilnega prebivalstva v vojnih razmerah). V okrožjih, rajonih in krajih so zadeve ljudske oblasti upravljali okrožni, rajonski in terenski odbori OF. Izvršni odbor OF jim je v svoji okrožnici z dne 12. septembra 1943 naročil, da naj prevzamejo vso oblast, dokler ne bodo izvoljeni narodnoosvobodilni odbori (NOO) (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 540). Po navodilih izvršnega odbora so začeli odbori OF za reševanje upravnih zadev ustanavljati odseke, podobno kot jih je imela upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje. Z vprašanjem prehrane pa so se ukvarjale predvsem gospodarske komisije (Ferenc 1967: 207–211). V Ljubljanski pokrajini je bilo tisti čas 10 okrožij OF, v katerih so bile vojne in politične razmere različne, prav tako različna pa je bila tudi moč OF in ljudske oblasti, odvisno pač od vpliva, ki ga je pred kapitulacijo Italije na dotičnem območju imela med prebivalstvom bela garda.

OF je prevzela oblast tudi v skoraj vsem Slovenskem primorju in slovenski Istri. Spričo tega, da je bilo skoraj vse prebivalstvo privrženo OF, je ta lahko takoj začela v Slovenskem primorju uresničevati ljudsko oblast. Temeljni organi ljudske oblasti so bili občinski in vaški zbori vseh prebivalcev, demokratično izvoljeni občinski odbori in vaški pododbori pa njihovi izvršilni organi. Odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja primorskega ljudstva in za urejanje njegove ljudske oblasti je prevzel Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je bil ustanovljen 11. septembra 1943 (Ferenc 1985: 28–37).

V drugi polovici septembra so bile po vsej Sloveniji volitve za zbor odposlancev slovenskega naroda. Na osvobojenem ozemlju so volili delegate po vaseh in ustanovah direktno, na neosvobojenem ozemlju (Gorenjska, Štajerska) so jih določile organizacije OF, volile pa so tudi vojaške enote, kjer je bilo to mogoče in vojaške ustanove. Tako je zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je bil od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju v resnici predstavljal ves slovenski narod. Udeležilo se ga je 572 neposredno izvoljenih in 78 delegiranih odposlancev, ki so iz svoje sredine izvolili vrhovni politični organ, ki je

bil hkrati tudi vrhovni organ ljudske oblasti na Slovenskem, to je bil Plenum osvobodilne fronte oz. hkrati tudi Slovenski narodnoosvobodilni odbor (NOV na Slovenskem 1941-1945, 1976: 558–559). Kočevski odbor je izvolil, oziroma potrdil tudi izvršni odbor OF, ki je bil hkrati tudi predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, izvolili so tudi 42-člansko delegacijo za II. zasedanje AVNOJ-a. »Zbor odposlancev slovenskega naroda je bil v slovenski narodni zgodovini prvi demokratično izvoljeni, iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor. Prvič v svoji zgodovini in kljub vojni si je slovenski narod na demokratičen način izvolil svoje politično vodstvo in demokratično predstavništvo. Zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je položil temelje slovenske državnosti, se je soglasno in z velikim navdušenjem izrekel za novo, demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo« (Ferenc 1985: 82–85).

Za ta čas je značilno tudi mnogo drugih pomembnih javnih zborov osvobodilnega gibanja: 27. septembra 1943 je bil v Ribnici na Dolenjskem Kongres aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske in prostovoljcev iz prve svetovne vojne, na Suhorju pri Metliki je bil 10. in 11. oktobra Zbor slovenskih pravnikov, 10. oktobra je bil v Kočevski Reki 1. kongres slovenske mladine, pomemben političen zbor je bil tudi 1. kongres Slovenske protifašistične ženske zveze 16. in 17. oktobra v Dobrniču na Dolenjskem, 8. oktobra pa je bilo na Dvoru pri Žužemberku posvetovanje KPS. Te konference naj bi pokazale privrženost različnih poklicev in organizacij narodnoosvobodilnemu gibanju in poudarile nalogo, da se ti poklici in organizacije čimprej in popolnoma vključijo v narodnoosvobodilni boj (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 562–564).

V Sloveniji so organe zaledne vojaške oblasti ustanavljali že prej, vendar so bili ti organi le začasni in so imeli značaj vojaške posadke. Organi zaledne vojaške oblasti, ki so bili ustanovljeni na osvobojenem ozemlju v Sloveniji jeseni 1943, pa so bili stalni in večstopenjski, saj so vojno oblast korpusa ali cone sestavljale komade področij in njim podrejene komande mest. Ustanovljene so bile komande Belokrajnskega, Novomeškega, Kočevskega, Ribniško - Velikolaškega, Grosupeljsko - Stiškega in Cerkniskega vojnega področja. Komando vojnega področja so sestavljali komandant, ki je odgovarjal za delo vojaške zaledne oblasti, namestnik komandanta, ki je vodil ekonomske zadeve in pomočnik komandanta, ki je vodil politično delo in bil hkrati tudi predsednik vojaškega sodišča pri komandi področja. 6. oktobra 1943 je Glavni štab NOV in PO Slovenije preuredil organe zaledne vojaške oblasti. Po novem so bile le tri komande vojaških področij in sicer: Novomeškega, Ribniškega in Belokrajnskega ter trinajst komand mest.

Komande vojnih področij so postopno razvile svoje odseke, kot so npr. ekonomski, sanitetni, veterinarski itd. pri komandah mest pa so bile delavnice in skladišča. Organe vojaških zalednih oblasti so ustanavljali zato, da bi operativno vojsko razbremenili teh neoperativnih nalog, organom ljudske oblasti pa olajšali opravljanje vojaško - mobilizacijskih, oskrbovalnih in podobnih nalog (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 549–550).

4.3 Obramba osvobojenega ozemlja v Sloveniji leta 1943

Delovanje Osvobodilne fronte in organov ljudske oblasti na obsežnem osvobojenem ozemlju je bilo odvisno tudi od tega, ali bo narodnoosvobodilni vojski uspelo zavarovati to ozemlje pred sovražnikovimi vdori. Glavni štab NOV in PO Slovenije je zato že 10. septembra 1943, se pravi med razoroževanjem italijanske vojske in še pred uničenjem belogardističnih enot, določil podrejenim enotam operacijska območja, na katerih naj zavarujejo osvobojeno ozemlje (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 550–552). Vsaki enoti je glavni štab določil smer njene pozornosti, od koder bi lahko najprej prišla nevarnost. Obdobje obrambe osvobojenega ozemlja na območju nekdanje Ljubljanske pokrajine lahko razdelimo na dva dela: 1. na pasivno obrambo, ki je trajala do konca septembra in 2. na ofenzivno obrambo osvobojenega ozemlja konec septembra in prvo polovico oktobra.

V nekaj dneh po kapitulaciji Italije so se enote narodnoosvobodilne vojske že premaknile na rob osvobojenega ozemlja. Nekaj časa so le pasivno varovale osvobojeno ozemlje pred morebitnimi sovražnikovimi vdori. Njihova glavna pozornost je bila ta čas usmerjena v čiščenje notranjosti osvobojenega ozemlja. Razoroževale so preostale enote Slovenske narodne vojske¹ (SNV), mobilizirale nove borce, izvajale vojaško in politično vzgojo itd. Nemški okupator je bil v tem trenutku še prešibak, da bi lahko izvajal odločilnejše akcije proti osvobojenemu ozemlju, saj je moral svoje enote pošiljati v Italijo. Ta njegova trenutna nemoč se je kazala tudi v pozivih nemških častnikov

¹Illegalna oblika organiziranosti slovenskih protipartizanskih sil, imenovana Slovenska narodna vojska 1943-1945. Ob pričakovanju zavezniškega izkrcanja v severnem Jadranskem morju je Slovenska zaveza vse svoje vojaške enote preoblikovala v SVN kot del jugoslovanske kraljeve vojske. Njeno jedro so bile vaške straže, zajemala je tudi četnike. Od jeseni 1943 so bili njeno jedro slovenski domobranci.

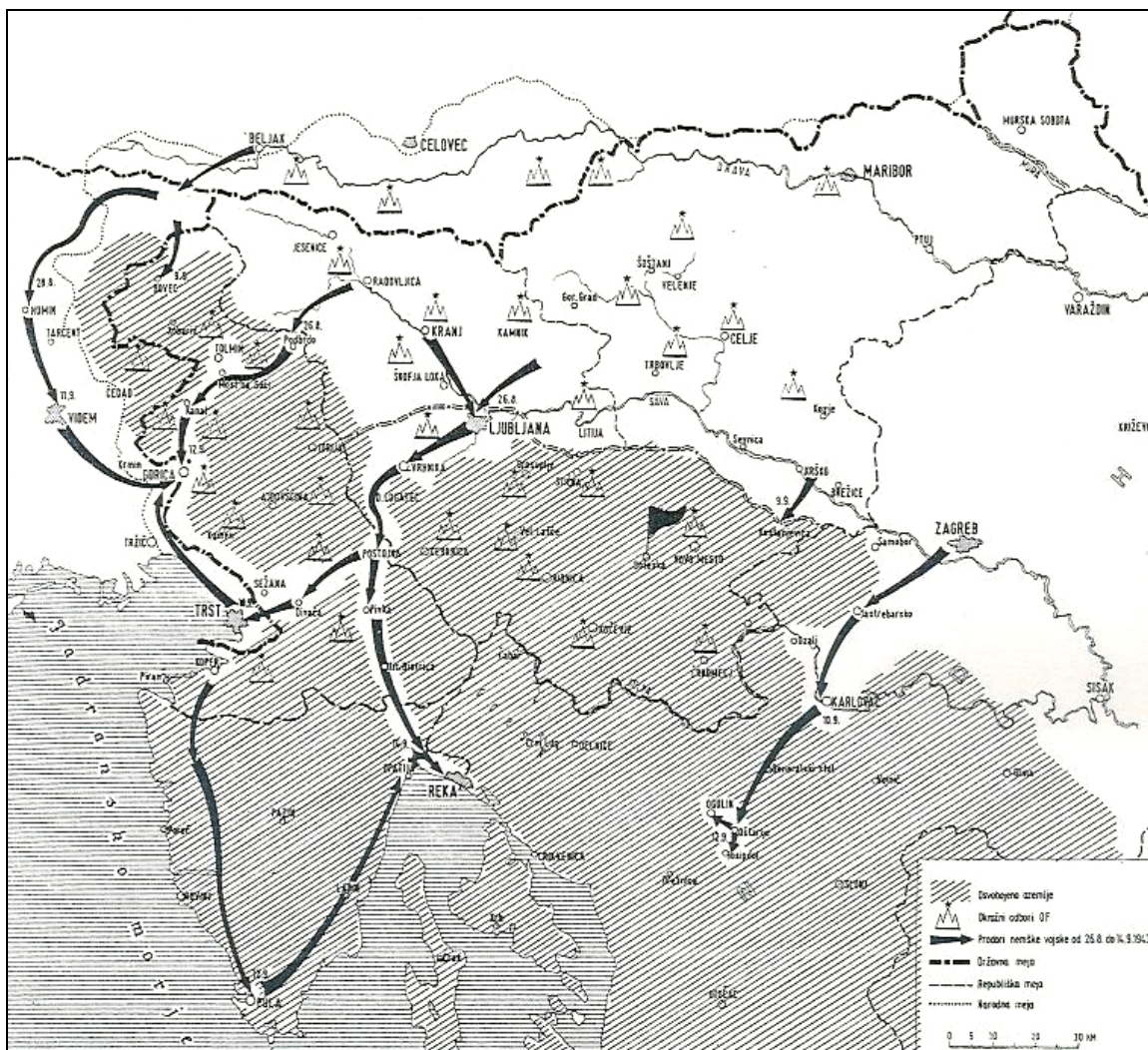
partizanom, naj jih ne napadajo, češ da potem tudi oni njih ne bodo (Zbornik VI/8, dok. št. 150). Od resnejših poskusov vdora na osvobojena območja sta ga odvrčali predvsem moč in odločnost NOV in PO Slovenije. Trenutni cilji njegove dejavnosti so bili osamitev osvobojenega ozemlja, vznemirjevalne in izvidniške akcije ter zavarovanje ključnih objektov, zlasti komunikacij. Zaradi pomanjkanja operativnih enot je uporabljal letalstvo in napadal posamezne kraje na osvobojenem ozemlju. Ker sovražnik ni imel na razpolago dovolj velikih sil, s katerimi bi lahko izvedel večjo ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju, je v drugi polovici septembra 1943 vladalo nekakšno navidezno ravnotežje sil, saj sta se obe strani omejili zgolj na zavarovanje svojih območij.

Zaradi kritike centralnega komiteja KPS je Glavni štab 23. septembra izdal enotam ukaz za prehod na aktivnejši način obrambe osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem. V začetku so enote izvajale manjše ofenzivne akcije, nato pa vse pogosteje in močnejše napadale sovražnikove postojanke in komunikacije izven osvobojenega ozemlja. Tomšičeva brigada je bila posebej uspešna 26. septembra, ko je ponoči iztirila prazen potniški vlak, uničila lokomotivo, zažgala vagona in mobilizirala zajete železničarje, njeni minerji pa so še na 14 krajih popolnoma uničili progo. Dopoldne ob deseti uri je brigada uničila tudi drugo lokomotivo, ki je vozila delavce za popravilo proge, tudi te so mobilizirali. Popoldne je brigada uničila še tretjo lokomotivo. V naslednjih dneh je še nekajkrat razstrelila progo pred Postojno (Zbornik VI/7, dok. št. 157 in 159). Loška brigada je bila najbolj dejavna 28. septembra, ko je rušila progo med Ivanjim selom in Rakekom, napadala sovražnikove topovske in ogledniške položaje na hribu Srnjak severno od Rakeka. Razvil se je celo topniški dvoboj med divizionom XIV. divizije in sovražnikovo baterijo, ki se je bila prisiljena umakniti (Zbornik VI/7, dok. št. 158).

Tudi enote 18. divizije so svoje napade usmerjale predvsem na železniško progo in sicer na odseku Ljubljana - Logatec.

Enote 15. divizije so od konca septembra in v začetku oktobra nenehno udarjale čez nekdanjo nemško - italijansko razmejitveno črto ter napadale nemške graničarske in orožniške postojanke. Cankarjeva brigada je napadala postojanke na območju Litija-Radeče in s tem prisilila sovražnika, da je moral tja pritegniti vedno nove in nove sile, nazadnje pa je bil prisiljen nekaj postojank izprazniti. 15. in Gubčeva brigada pa sta s svojo ofenzivno dejavnostjo na hrvaškem ozemlju tudi na ta način branili osrednje osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem.

Slika 4.3.1: Osvobojeno ozemlje v Sloveniji ob kapitulaciji Italije in prodor nemškega okupatorja v Ljubljansko pokrajino in Slovensko primorje septembra 1943

Vir: (Ferenc: 1967, 385).

Ta način obrambe je bil uspešen, saj sovražnik nikjer ni mogel globlje prodreti na osvobojeno ozemlje, še več, zaradi nenehne ofenzivnosti partizanskih enot, je moral nekaj postojank izprazniti in ozemlje prepustiti narodnoosvobodilni vojski. Pomanjkljivost pri dejstvih enot NOV in PO Slovenije pa je bila, da njihovi napadi niso bili povezani, s čimer bi lahko dosegle še večje uspehe. Njihove akcije na Dolenjskem in Notranjskem je proti sredini oktobra začel usklajevati šele štab novega 7. korpusa NOV in PO Jugoslavije (Ferenc 1967: 273-288).

Osvobojeno ozemlje v Slovenskem primorju se je nekaj časa branilo na t.i. »goriški fronti«, ki je onemogočala, da bi sovražnik vdrl na osvobojeno ozemlje v Vipavski dolini. Ta »fronta« je nastala iz želje osvoboditi Gorico. Slovenski in italijanski

partizanski bataljoni so se utrdili na vzhodnem robu goriškega predmestja ter pred Gorico vzpostavili bojno črto. Goriška fronta je skoraj obkoljevala Gorico. Potekala je skoraj v celoti po utrjenih položajih, na katere se je bila avgusta 1916 umaknila avstro-ogrška vojska (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 554–555). Ti položaji so bili primerni za obrambo, ker so se opirali na dominantne griče okrog Gorice. Goriška fronta je trajala 14 dni, od 12. do 25. septembra 1943 in ni bilo dneva brez medsebojnega obstreljevanja in napadov. V nenehnih napadih in protinapadih sta obe strani utrpeli izgube. Čeprav oblikovanje goriške fronte ni bilo v skladu s partizansko taktiko, je bil njen obstoj vendarle upravičen, saj je ta fronta varovala osvobojeno ozemlje v osrednjem delu Primorske, da je narodnoosvobodilno gibanje lahko v miru pospravilo ves plen odvzet umikajoči se italijanski vojski, zlasti orožje in strelivo (Mikuž 1973: 58).

Frontalni način bojevanja partizanski vojski ni ustrezal, saj enote niso bile zato izurjene, primanjkovalo jim je ustreznega orožja, strokovno usposobljenega kadra ipd. Partizanske enote so se na tej fronti začele prepozno organizirati v manevrske enote, tako da jih je velika nemška ofenziva zatekla nepripravljene (Ferenc 1967: 288–299).

Vznemirjen zaradi obsežnosti vstaje na slovenskem ozemlju, je Hitler že 19. septembra 1943 ukazal, naj izkoristijo čas, ko njegove enote zadržujejo anglo-ameriške sile v južni Italiji, za zadušitev vstaje v Sloveniji in delu Hrvaške (Klanjšček 1978: 36–38). Sovražnikove ofenzivne operacije so se začele 25. septembra zgodaj zjutraj (glej sliko 5.3.1).

»V prvem delu svojih ofenzivnih operacij je sovražnik z močnimi in tehnično dobro opremljenimi elitnimi enotami, kakršne je uporabljal na velikih frontah, osredotočeno napadel osvobojeno ozemlje na Krasu, v Vipavski dolini in na Trnovski ter Banjški planoti. Želel je uničiti partizanske enote, odstraniti pritisk na Gorico in prometne zveze ter si zagotoviti manevrski prostor za ofenzivne operacije v drugih predelih osvobojenega ozemlja« (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 580). V šestih dneh je nemška vojska sicer zasedla večje kraje na osvobojenem ozemlju, ni pa uspela uničiti nobene partizanske enote. Posamezne enote so se bolj ali manj organizirano umaknile v težko prehodne gozdove Trnovske planote in se izogibale sovražnikovim udarcem. Kljub temu pa so doživele velik osip predvsem na račun tistih, ki so se razšli po domovih (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 580–583).

Nemška ofenziva se je potem (2. - 11. 10. 1943) nadaljevala v Brkinih, slovenski in hrvaški Istri, zajela pa je tudi Gorski kotar in Hrvaško primorje (Klanjšček 1978: 36).

Okupator je skoraj popolnoma razbil narodnoosvobodilno vojsko v Istri, kajti veliko število prostovoljcev in mobilizirancev še ni bilo razporejeno v organizirane enote. Odpor in umikanje mladih in neizkušenih partizanskih enot pa sta bila neorganizirana. Kljub temu, da je sovražnik v ofenzivi uporabil elitne in močne enote, ni mogel zajeti vsega Slovenskega Primorja. Neprečiščena so ostala Goriška brda, Tolminsko, Kobariško in Beneška Slovenija, kar je prišlo na vrsto konec oktobra oziroma v drugi polovici novembra.

Minilo je že mesec in pol odkar je na Kobariškem nastalo obsežno osvobojeno ozemlje popularno imenovano »Kobariška republika«. Merilo je okrog 400 km² in je segalo od Baške grape na vzhodu, do Julijskih alp in Bovca na severu, do obronkov hribov Rezijske in zahodne Beneške Slovenije na zahodu ter do Goriških brd na jugu. Za obrambo »Kobariške republike« je bilo na robovih osvobojenega ozemlja razporejenih štirinajst partizanskih bataljonov (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 609).

Prva soška brigada je s svojimi štirimi bataljoni branila južni in jugovzhodni del osvobojenega ozemlja. Ob tem, da je preprečevala sovražnikove vdore na tem območju, je hkrati napadala njegove manjše postojanke v dolini Soče.

Druga soška brigada je imela nalogo varovati prometne zveze Videm - Čedad-Kobarid - Bovec - Trbiž. Ker si je hotel sovražnik izboriti prosto pot čez Kobarid v Avstrijo, je na območju druge soške brigade stalno prihajalo do spopadov. Mlade narodnoosvobodilne enote so z odločno obrambo uspešno odbijale sovražnikove napade vse do konca oktobra (Ferenc 1967: 586–593)

Ker je sovražnik uvidel, da mu z manjšimi silami ne bo uspelo izsiliti prehod čez osvobojeno ozemlje, je pripravil večji napad, ki ga je začel 26. oktobra. Tega dne zjutraj so oddelki nemške 71. divizije, 236. topniškega polka 162. »Turkestanske« divizije, SS bataljon polka »Riva« začeli iz več smeri napadati osvobojeno ozemlje. Pet dni so se partizanske enote uspešno upirale sovražnikovim napadom. 31. oktobra pa je le-ta okreplil svoje napade proti Kobaridu. Druga soška brigada ni več zmogla vzdržati sovražnikovega pritiska, tako, da je temu uspelo zavzeti središče osvobojenega ozemlja. Drugi in tretji bataljon 2. soške brigade sta se umaknila na planino Kuhinjo in Zaslav pod Krnom, štab brigade s 1. in 4. bataljonom pa na območje Breginj-Borjana, zahodno od Kobarida (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 610). Druga soška brigada je v ofenzivi utrpela precejšnje izgube, predvsem na račun pogrešanih, medtem, ko 1. in 3. soško brigado ofenziva ni zajela in sta ostali celoviti.

Medtem, ko je bil sovražnik v ofenzivi v Slovenskem primorju in Istri, so enote 7. korpusa NOV in PO Jugoslavije pričele z ofenzivnimi akcijami v smeri proti Savi. Njihov cilj je bil uničiti sovražnikove graničarske in orožniške postojanke na severnem robu osvobojenega ozemlja, prodreti v dolino Save in na vsej črti uničiti prometne zveze (Ferenc 1967: 414–437). Ofenziva 7. korpusa je bila uspešna, saj so njegove enote uničile okrog 12 sovražnikovih postojank, povečale osvobojeno ozemlje skoraj do Save, zaplenile veliko orožja in dosegle tudi velik moralni učinek. Hkrati z ofenzivo 7. korpusa pa je potekala tudi ofenziva Triglavске divizije na Gorenjskem in Šlandrove brigade na Štajerskem. Ofenzivnost partizanskih enot je sovražnika spravila v hudo stisko, saj je imel tu le šibke sile.

Pred začetkom nemške ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem je prišlo do bojev pri Brodu na Kolpi. Enote narodnoosvobodilne vojske so z odločno obrambo na strmih pobočjih hribovja, ki se razteza ob levem bregu Kolpe, uspele več dni zadrževati sovražnika. Na ta način so mu preprečile hiter prodor proti Kočevju in notranjosti osvobojenega ozemlja, s tem pa omogočile, da so se ustanove narodnoosvobodilnega gibanja pravočasno odmaknile v odročnejše kraje. Enote v notranjosti osvobojenega ozemlja so lahko med tem časom porušile ceste in mostove, pa tudi poskrbele za varnost bolnišnic ter skladišč orožja in streliva (Ferenc 1967: 438–450). Kljub temu, da enotam narodnoosvobodilne vojske ni uspelo preprečiti sovražniku vdor na osvobojeno ozemlje, pa je bila ta odločna obramba pri Brodu na Kolpi, glede na navedene rezultate, uspešna in upravičena. Tudi na drugih območjih so enote NOV z odločno obrambo zadrževale sovražnika, vse dokler je bilo to, glede na odnos sil, seveda mogoče, potem pa so se v skladu s partizansko taktiko umaknile, oziroma se prebile iz obkolutve. V ofenzivi je sovražniku sicer uspelo, da je v štirih zaporednih fazah prečesal osvobojeno ozemlje, pustil svoje posadke v večjih krajih, vendar jih je moral pod pritiskom NOV kaj kmalu umakniti v večja mesta. Enote NOV so v tej ofenzivi sicer pretrpele hude izgube (20 % moštva), predvsem iz vrst novincev, vendar pa so že med sovražnikovo ofenzivo prešle v lastno protiofenzivo in to ne samo v drugih slovenskih pokrajinah, temveč tudi na Dolenjskem (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 604–605). Primer zato je tudi napad 15. divizije na Novo mesto, do katerega je prišlo že tedaj, ko je bil sovražnik še v ofenzivi na Krimu in Mokrcu. V manj kot štirinajstih dneh po končani sovražnikovi ofenzivi pa so prešle v ofenzivo tudi druge enote 7. korpusa.

Po prvi in tudi zadnji veliki ofenzivi nemškega okupatorja na ozemlju bivše Ljubljanske pokrajine je NOV in POS ohranila osrednje osvobojeno ozemlje. Le v Novem mestu in Kočevju sta ostali dve močni postojanki z nemško in kolaborantsko posadko z namenom, da odtegujeta sile narodnoosvobodilne vojske od poglobitnih železniških in cestnih prometnih poti, ki so Slovenijo povezovali z Italijo in Balkanom. Ti dve postojanki sta služili tudi kot izhodišči za okupatorjeve ofenzivne operacije proti osvobojenemu ozemlju.

Boji okoli Novega mesta so trajali že odkar so ga 21. oktobra 1943 v veliki ofenzivi nemške sile zasedle. Boji so dosegli vrhunec med 12. in 16. novembrom, ko so enote NOV in POS poskušale znova osvojiti mesto. Ker napad ni uspel, so se partizanske enote nekoliko odmaknile, poskušale mesto čimbolj blokirati in čakale na ugoden trenutek, ko bi lahko napad ponovile. Partizanskim štabom je kmalu postalo jasno, da se nasprotnik nikakor ne namerava odpovedati Novemu mestu. Partizansko poveljstvo se je zavedalo grožnje, ki jo je predstavljala novomeška postojanka za osvobojeno ozemlje v Beli krajini, zato je soglašalo s tem, da enote ostanejo na blokadnih položajih okoli mesta (Ambrožič 1983: 189; Zajec 2002: 67–71).

Ker napad na Novo mesto ni uspel, so glavni štab NOV in PO Slovenije ter štab 7. korpusa in štab 14. divizije pripravljali napad na Kočevje. Tako so želeli odstraniti vsaj manj nevarno postojanko. Mesto je bilo manj utrjeno in branila ga je šibkejša sovražnikova posadka. Z uspešnim napadom bi se lahko sile, ki so imele nalogo blokirati Kočevje, sprostile za druge operativne naloge.

Napad naj bi s štirih strani izvedle vse tri brigade 14. divizije. Zavarovanje napada na severu in severovzhodu je s svojo razporeditvijo od Kolpe do bližine Ljubljane izvajala 15. divizija. Za obrambo najnevarnejših smeri iz Ljubljane čez Grosuplje so ustanovili poseben operativni štab brigade »Frana Levstika« in brigade »Ivana Cankarja«, Dolenjski odred pa je pomagal rušiti cesto Škofljica-Turjak. V sodelovanju z obema brigadama je del svojih sil postavil v zasede. Z vzhoda je napad ščitila 18. divizija v Gorskem kotarju in sicer na območju Osilnica - Brod na Kolpi. S severozahoda so napad zavarovali le z manjšimi silami, saj iz smeri Slovenskega primorja niso pričakovali večjega sovražnikovega posredovanja.

Napad se je začel opolnoči na 9. december in je trajal do 12. decembra, ko se je posadka že začela pogajati o vdaji. Takrat pa so jim na pomoč prišle sile okrepljenega 314. grenadirskega polka in bataljona 19. SS policijskega polka. Da se je to zgodilo, je

predvsem krivda slabega zavarovanja pri Sodražici. Narodnoosvobodilne enote so se umaknile na okoliške hribe.

Čeprav napad na Kočevje ni v celoti uspel, je imel vendarle dolgoročne posledice. Pri sovražniku se je utrdilo prepričanje v moč NOV in POS in sprijazniti se je moral z obstojem osvobojenega ozemlja, sredi katerega lahko ohrani le dobro utrjene in močne postojanke (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 639–641).

5. OSVOBOJENA OZEMLJA V SLOVENIJI 1944 in 1945

5.1 Oris vojaškopoličnih razmer

Okupatorjeva v osnovi neuspela velika ofenziva jeseni 1943, ki je zajela bivšo Ljubljansko pokrajino, Slovensko primorje in Gorenjsko, je za dlje časa pokopala njegovo upanje, da bo lahko narodnoosvobodilni boj na Slovenskem zatrl na običajni vojaški način. Nosilci boja so postali izurjeni policijski bataljoni, katerih naloga je bila, da obenem z vojaškimi akcijami temeljito uničujejo tudi množično terensko organizacijo OF, ki je podpirala narodnoosvobodilne enote. Glavni cilj okupatorja so torej postale terenske organizacije OF in KP Slovenije. Odgovornost za boj proti NOV Slovenije sta prevzela operativna štaba za uničevanje tolpe (»Führungsstab für Bandenbekämpfung«) s sedežem v Ljubljani, oziroma v Trstu (Klanjšček 1978: 40).

Nad prebivalstvom naklonjenim narodnoosvobodilnem gibanju so začeli izvajati hud teror, pri čemer so prednjačili nasprotniki OF iz plavogardističnih in domobranskih vrst (»črna roka«) (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 687–699), ki so začeli na zverinski način pobijati aktiviste OF in druge nasprotnike. Okupator je hotel čimbolj zavarovati najvažnejše prometne zveze in središča ter narodnoosvobodilno vojsko potisniti čim dalj od njih.

Konec leta 1943 je na Dolenjskem in Notranjskem nastalo svojevrstno ravnovesje, kakršno je bilo značilno za vse leto 1944. Okupator ni imel dovolj sil, da bi lahko uničil osrednje osvobojeno ozemlje in narodnoosvobodilne enote, te pa niso mogle streti velikih, dobro utrjenih postojank okupatorja in Slovenskega domobranstva, ki so branile najpomembnejše prometne poti, pa tudi ne širiti osvobojeno ozemlje. V Slovenskem primorju je 9. korpus NOV in POJ postal močna in velika narodnoosvobodilna enota, ki je z naslonitvijo na osvobojeno ozemlje med Vipavsko dolino, Sočo in Baško grapo, s težiščem na Cerkljanskem, začela odločno pritiskati proti Trstu ter železniškima progama Trst - Postojna - Ljubljana in Ljubljana - Jesenice (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 725). Pohod 30. divizije v Beneško Slovenijo je sprožil naraščanje osvobodilnega gibanja v najzahodnejših delih slovenskega ozemlja. Narodnoosvobodilni boj na Štajerskem je bil izpostavljen hudim nemškim udarcem in je po množičnosti zaostajal, zato je glavni štab Slovenije v začetku leta 1944 poslal na Štajersko 14. divizijo, ki je imela nalogo uresničiti široko mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko (NOV na

Slovenskem 1941–1945, 1976: 654–670). Legendarni pohod 14. divizije je kljub hudim izgubam veliko pripomogel, da je tudi na Štajerskem osvobodilna vojna kmalu dosegla nov, silovit razmah. Narodnoosvobodilne brigade so številčno naraščale, okupator pa je moral na hitrico utrjevati svoje postojanke in tudi na Štajerskem vse bolj opuščati patroljni nadzor nad posameznimi območji.

Poleti 1944 je osvobodilna vojna na Slovenskem po svoji pomembnosti, razprostranjenosti, intenzivnosti in ostrini dosegla dotlej največje razsežnosti. Narodnoosvobodilno gibanje se je razširilo na celotno ozemlje naseljeno s Slovenci, v skladu s stališči OF in KP, da bodo Slovenci imeli toliko svobode, kolikor si je bodo priborili sami (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 768). Otvoritev novega evropskega bojišča v Franciji je imela direktne posledice za povečani geostrateški pomen Slovenije, Slovenskega primorja in Furlanije. Enote NOV in PO Slovenije so bile nekakšna zagovodna med Alpami in morjem, skozi katero so se nemške čete, ki so jih premeščali z italijanskega bojišča, lahko premikale le po nekaterih prometnih zvezah. Na prošnjo zavezniškega poveljstva v Italiji, da bi onemogočili promet nemških čet z enega na drugo bojišče, je Vrhovni štab NOV in POJ ukazal splošno ofenzivo na železniške proge v Jugoslaviji. V okviru te ofenzive je imela Slovenija prvorazredni pomen (Vojna enciklopedija 1974: 711). Akcije narodnoosvobodilnih enot na prometne zveze so bile dejanska in neposredna pomoč zavezniškim silam v Sredozemlju.

V drugi polovici leta 1944 so bile osnovne aktivnosti 7. in 9. korpusa še vedno usmerjene na nemške postojanke vzdolž najvažnejših komunikacijskih smeri. Do konca leta pa so nemške in domobranske sile vendarle uspeli potisniti enote 7. korpusa v centralni del Suhe krajine in na kočevsko območje, medtem ko je Bela krajina, z obrambo na Gorjancih, še naprej ostala svobodna. Tu so nemoteno delovali organi vojaškega, političnega in partijskega vodstva Slovenije. Proti enotam 9. korpusa so Nemci izvedli vrsto ofenzivnih akcij, v katerih pa niso uspeli nobene uničiti ali razbiti, niti niso uspeli za daljši čas obvladati osvobojeno ozemlje, so pa povzročile velike izgube in ovirale njihovo ofenzivnost

Enote 4. operativne cone so konec julija in v začetku avgusta osvobodile Zgornjo Savinjsko dolino, kar se je pozitivno odrazilo na krepitev narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem. Osvobojeno ozemlje je nastalo tudi na Kozjanskem in na Pohorju. Osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline je obsegalo vso Zgornjo Savinjsko dolino do Mozirja, vso dolino Drete in del Tuhinjske doline, merilo je okrog 500 km².

Osvobojeno ozemlje na Kozjanskem se je razprostiralo na približno štiristo 400 km² in je obsegalo področje znotraj črte Kozje - Rudnica - Slivnica pri Celju - Svetina - Veliko Kozje - Okroglice - Razbor - Žurkov dol - Veliki Kamen - Sromlje - Pišeče - Kozje.

Konec leta 1944 je bila nacistična Nemčija stisnjena med dve poglavitni fronti, med zahodno v Franciji in rusko-nemško fronto. Poleg tega pa je morala bojevati tudi hude boje na italijanskem in jugoslovanskem bojišču (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 876). Obroč je na jugoslovanskem ozemlju tesno oklepala narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije, ki je imela večino sil na fronti, del pa v sovražnikovem zaledju. Nemške enote so se morale z velikimi operativnimi in transportnimi težavami umikati iz osrednjih predelov Jugoslavije (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 878). Da bi lahko izpolnila svojo strateško nalogo, je morala NOV in PO Slovenije obdržati izhodiščne položaje ter ohraniti živo silo svojih enot. Okupator in njegovi sodelavci so bili v Sloveniji pozimi 1944/45 v vseh slovenskih pokrajinah v ofenzivi, odnos sil se je v tem obdobju prevesil občutno v korist okupatorja. Hoteli so namreč očistiti zaledje bodoče fronte, si zavarovati umik iz Jugoslavije in Italije ter si ustvariti ugodne pogoje za morebiten odpor na slovenskem ozemlju. Sovražnik je imel na Slovenskem okrog 135.000 mož (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 879) ter je pod vodstvom obeh štabov za uničevanje tolp v Ljubljani in Trstu močno okreplil posadke ob prometnih poteh in središčih. Oba štaba sta oblikovala tudi močne operativne skupine, s katerimi sta obkoljevala in česala območja, na katerih so se zadrževale narodnoosvobodilne enote. Hoteli so jih uničiti ali vsaj potisniti v odročne gorske predele, stran od prometnih zvez, da bi si zagotovili proste poti za premike svojih enot. Rösenerjev štab za uničevanje band pa je imel še posebno nalogo očistiti zaledje nemške skupine armad »E«, ki se je umikala iz Jugoslavije.

Med sovražnikovo zimsko ofenzivo je NOV Slovenije izgubila večino osvobojenih ozemelj (Štajerska, Primorska). Po ofenzivi pa je osrednje območje na Primorskem vendarle ostalo napol prazno, torej partizansko. Pod nadzorom okupatorsko - kvislinških postojank je bilo le najožje ozemlje, vse ostalo pa so na tak ali drugačen način nadzorovale narodnoosvobodilne enote in drugi organi osvobodilnega gibanja. Na Dolenjskem pa so partizanske enote komaj uspele obraniti osrednji del svobodnega ozemlja - Belo krajino. Kljub temu, da so se enote NOV in PO Slovenije uspešno izmikale sovražnikovemu napadu, ga napadale v bok in uporabljale že preizkušeno partizansko taktiko, so številčno precej oslabele.

5.2 Organizacija osvobojenih ozemelj v Sloveniji leta 1944 in 1945

Na osvobojenem ozemlju so bili ustvarjeni pogoji, ki so omogočali uvajanje novih ukrepov pri dopolnjevanju in utrditvi ljudske oblasti na Slovenskem. Na prvem zasedanju v Črnomlju (19. in 20. februarja 1944) je bil Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) preimenovan v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) in postal najvišji predstavniški organ slovenske državnosti v okviru Demokratične federativne Jugoslavije (Vojna enciklopedija 1974: 711). Na tem zasedanju so bili razdelani osnovni predpisi za konstituiranje nižjih organov oblasti in uprave, potrjen je bil federativni odnos slovenskega naroda do drugih narodov v Jugoslaviji na principu nacionalne enakopravnosti in ljudske demokracije. Sprejeta je bila tudi odločitev o ukinitvi Varnostno obveščevalne službe, njena pooblastila in naloge pa je maja 1944 prevzel Oddelek za zaščito naroda (OZNA). Za potrebe oboroženega boja proti kolaborantskim formacijam je bila 1. marca ustanovljena Vojska državne varnosti (VDV), ki je prevzela naloge enot VOS. Tega dne je bila ustanovljena tudi »nova« Narodna zaščita kot policijsko - varnostni organ NOO.

Spomladi 1944 sta bili organizaciji KP Slovenije in OF razdeljeni na pet pokrajin. KPS je imela oblastne komiteje za Primorsko, Gorenjsko, Štajersko in Koroško, v Ljubljanski pokrajini pa so bili okrožni komiteji neposredno vezani na centralni komitej KPS. Okrožni odbori OF v Slovenskem primorju, Gorenjski, Koroški in Štajerski so bili vezani na pokrajinska vodstva OF, na Dolenjskem in Notranjskem pa direktno na Izvršni odbor OF. Sistem izgradnje ljudske oblasti v Sloveniji je bil ta čas postavljen na krajevne NOO ter okrajne in okrožne NOO, ki so imeli skupščine in izvršne odbore. Volitve v krajevne NOO in okrajne skupščine so bile neposredne, v vse ostale organe pa posredne. Predsedstvo SNOS je imelo funkcijo začasne slovenske vlade vse do osvoboditve, ob sestavi prve vlade 5. maja 1945 v Ajdovščini pa so upravni odseki kar neposredno prešli v resorna ministrstva (Mikuž 1973: 217). Na neosvobojenih območjih Slovenije pa so organi OF poleg politične opravljali tudi funkcijo ljudske oblasti. Na drugem zboru aktivistov OF v Črnomlju od 4. - 6. septembra 1944 je bilo ugotovljeno, da je razvoj OF v enotno politično vseljudsko gibanje končan in da je ona kot nov socialno - politični temelj slovenskega naroda postala porok demokratične izgradnje ljudske oblasti (Vojna enciklopedija 1974: 711).

Konec januarja 1944 je glavni štab NOV in POS uskladil organizacijo intendantske službe v enotah z odredbami vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije. Štab korpusa (cone) in divizije je imel intendanture, ki so vodile delavnice in izdelovalnice, v brigadi pa le popravljavnice (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 838). Na terenu se je težilo za tem, da bi bilo reševanje gospodarskih vprašanj organizirano na sodobnejši način, tako da bi bila bremena vzdrževanja vojske pravično razporejena na vse sloje prebivalstva in da bi bila zagotovljena čim rednejša preskrba partizanske vojske. Vojaške enote so se praviloma preskrbovale pri okrožnih in okrajnih gospodarskih komisijah, oziroma kjer so delovali organi ljudske oblasti, pri gospodarskih odsekih okrajnih in okrožnih narodnoosvobodilnih odborov. Ker je bila zavezniška pomoč v živilih v letu 1944 še majhna, so skoraj vse breme prehrane narodnoosvobodilne vojske nosile slovenske vasi. Najhujše breme prehrane in preskrbe narodnoosvobodilne vojske in organov narodnoosvobodilnega gibanja je nosil slovenski kmet, zlasti v hribovitih predelih (Mikuž 1969: 146).

Mreža organov zaledne vojaške oblasti se je v letu 1944 še bolj razvila. Razen mobiliziranja v narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede so organi zaledne vojaške oblasti skrbeli za prehrano in opremo ter za razmestitev operativnih in zalednih enot na osvobojenem ozemlju. Skrbeli so tudi za zaloge živeža v javnih in skritih skladiščih, vodili vojaške delavnice ter v sporazumu z NOO in odbori OF organizirali javna dela (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 844). Poleg tega so urejali tudi vprašanja prometa, transporta, vzdrževanja reda, kakor tudi boja proti peti koloni, izdajalcem in saboterjem. Na svojih območjih so organizirali obveščevalno in protiobveščevalno službo v zaledju ter urejali vprašanja v zvezi z dejavnostjo zalednih vojaških sodišč in upravljanjem imovine, zaplenjene narodnim sovražnikom. Zaledna vojaška oblast se je začela uspešno razvijati tudi v osvobojenih predelih 4. operativne cone. V organe zaledne vojaške oblasti so se razporejali predvsem starejši kadri in borci ter tisti, ki iz zdravstvenih razlogov niso bili sposobni za operativne enote.

Uspehi ofenzive Rdeče armade, zavezniško izkrcanje v Normandiji in zavzetje Rima v Italiji na eni, ter veliki uspehi narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na drugi strani, so dali nov polet slovenskemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Ljudje so globoko začutili, da se druga svetovna vojna približuje svojemu razpletu. 16. junija 1944 sta na pobudo predsednika britanske vlade Winstona Churchilla, predsednik nacionalnega komiteja Jugoslavije Josip Broz - Tito in predsednik jugoslovanske kraljevske vlade v

zamejstvu Ivan Šubašič podpisala sporazum, ki je utrdil položaj jugoslovanskega osvobodilnega gibanja in pomenil njegovo mednarodno priznanje (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 727). S tem so zavezniki hkrati priznali tudi narodnoosvobodilno vojsko Slovenije kot del jugoslovanskih narodnoosvobodilnih sil in edino oboroženo silo slovenskega naroda, ki se bori za stvar protifašistične koalicije. Prodor Rdeče armade do vzhodnih meja Jugoslavije, osvoboditev glavnega mesta Beograda (20. 10. 1944), приход NKOJ z Visa v osvobojeno glavno mesto ter veliki uspehi NOVJ v osvobajanju domovine, so slovensko odporništvo navdali z novimi močmi (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 771–774). Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije so v letu 1944 postali visoko razvita vojaška formacija v globokem sovražnikovem zaledju. Imeli so vse ustrezne vojaške rodove in službe ter sodobno organizacijo štabov, vojaških šol, tiska itd. Za takratne razmere veliko osvobojeno ozemlje in stalna navzočnost najvišjih slovenskih organov v Beli krajini sta omogočala hiter in uspešen razvoj slovenske državnosti (volitve v NOO, ustanovitev vseh potrebnih odsekov pri predsedstvu SNOS in njihovo delovanje itd.). Tik pred osvoboditvijo celotnega slovenskega ozemlja, 5. maja 1945, je izdalo predsedstvo SNOS v Ajdovščini zakon o narodni vladi Slovenije in jo s posebnim zakonom tudi imenovalo. Vlada se je potem 10. maja, ob nepopisnem navdušenju, predstavila v pravkar osvobojeni Ljubljani (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 1007).

5.3 Obramba osvobojenih ozemelj v Sloveniji 1944 in 1945

Spomladi 1944 je narodnoosvobodilna vojska v Sloveniji izbojevala pomembno strateško bitko, ko je na Dolenjskem in Notranjskem uspešno obranila osrednje osvobojeno ozemlje ter sovražniku preprečila, da bi osnovno nemško-domobransko težišče v Ljubljani trdno povezal z Novim mestom in Kočevjem (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 724). Da bi obranil osvobojeno ozemlje in preprečil sovražniku vpade nanj, se je 7. korpus odločil za obleganje sovražnikove postojanke v Novem mestu. Dinamičnost osvobodilne vojne se je na tem območju izražala v dolgotrajnih, srditih in utrujajočih bojih, polnih presenečenj. Vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije je sicer opozarjal, da je takšno dolgotrajno obleganje mesta škodljivo, ter da ne ustreza narodnoosvobodilni vojski, ki se bojuje napadalno in si sama izbira cilje. Toda kljub

temu, da se je tega zavedal tudi glavni štab NOV in PO Slovenije, ni bilo sovražnikovih vdorov proti Beli krajini mogoče drugače preprečiti in tudi ne zagotoviti varnosti osvobojenega ozemlja, prebivalstva in osrednjih ustanov osvobodilnega gibanja.

Delno obleganje Novega mesta, oziroma obramba pred napadi novomeške posadke proti osvobojenemu ozemlju sta v spreminjajoči se obliki trajala pravzaprav vse do konca osvobodilne vojne in tudi opravičila svoj namen (Ambrožič 1972: 514–515). Z namenom, da sovražniku preprečijo koncentracijo sil in njegove vdore na osvobojeno ozemlje, so enote 7. korpusa nenehno napadale sovražnikove prometnice in njegove postojanke. Začelo se je obdobje nadvse težkih in utrudljivih bojev predvsem ob dolenjski prometni žili. Na rušenje južne železnice je sovražnik silno ostro odgovarjal s pogostimi udarci v Loško dolino, proti Beli krajini (julij), Suhi krajini in v dolino gornje Krke (avgust).

V Žumberku in pri Novem mestu je prišlo med 10. in 14. julijem do hudih bojev. Metliko je najprej branila brigada »Ivana Cankarja«, od 12. julija pa še ves Belokranjski odred. 13. julija pa je iz Suhe krajine prišla v pomoč še brigada »Matije Gubca«. Sovražnikovo skupino, ki je pritiskala iz Novega mesta je uspešno zadrževala 10. brigada 18. divizije. Sovražniku je sicer uspelo 16. julija prodreti v izpraznjeno Metliko, vendar pa se je zaradi nevarnosti bočnega udara narodnoosvobodilnih enot že po dobri uri umaknil iz mesta, kasneje pa še iz Bele krajine in Žumberka (Ambrožič 1972: 709–720).

Nemško - domobranske enote so hotele novembra iz Novega mesta in Kočevja prodreti v južni del Bele krajine, kjer naj bi uničile najvažnejša skladišča in naprave. Skupino 1156 mož, ki je 14. novembra prodirala iz Novega mesta, so najprej napadli oddelki 12. brigade. Naslednji dan pa so jih severozahodno od Semiča obkolile enote brigade »Matije Gubca« in deli 12. brigade. Sovražnikova skupina se je bila prisiljena umakniti v Novo mesto (Ambrožič 1972: 838–850). Druga nemško-domobranska skupina, ki je štela 1409 mož, je 14. novembra krenila iz Kočevja. Najprej jih je poskušal zaustaviti 4. bataljon Belokranjskega odreda, nato pa še oficirska šola glavnega štaba ter podoficirska šola in dopolnitveni bataljon 7. korpusa. Napadalce so enote s spretnim manevrom pritiskale v bok in jim na poti umika postavljale zasede. Ko sta okoli poldneva 15. novembra sovražnika pri Koprivniku in Hribu napadli v bok še 8. in 10. brigada 18. divizije, je bil ta razbit in prisiljen na umik nazaj v Kočevje (Kiauta 1969: 600–608).

Akcije narodnoosvobodilnih enot na prometne zveze so bile dejanska in neposredna pomoč zavezniškim silam v Sredozemlju ter so bile v skladu z njihovimi zahtevami (Mikuž 1970: 191–198). Večine sovražnikovih utrjenih postojank, ki so jih napadale, narodnoosvobodilne brigade niso mogle zavzeti, saj so bile za njihovo lahko pehotno orožje pretrd oreh, imele pa so tudi premalo topov in neprimerne količine streliva. Okupatorsko - kolaborantske postojanke so postale vsestransko zvarovane in utrjene točke z železobetonskimi bunkerji, žičnimi ovirami in minskimi polji, poleg tega pa so bile še tako postavljene, da so lahko branile druga drugo, bodisi z orožjem ali pa s premičnimi rezervami. Številčnost sovražnikovih posadk v postojankah je naraščala, ker so s približevanjem front prihajale na slovensko ozemlje vedno nove enote. Operativna štaba za uničevanje tolp v Ljubljani in Trstu sta tedaj uspela postopno oblikovati dovolj močne operativne skupine, s katerimi sta lahko manevrirala zdaj na tem, zdaj na onem območju. Te enote so hkrati z lokalnimi silami mogle izvajati širokopoteznejše akcije proti slovenskim narodnoosvobodilnim enotam. Zaradi povečane sovražnikove ofenzivnosti je glavni štab NOV in PO Slovenije poklical skupino 6. in 11. brigade iz 4. operativne cone na območje 7. korpusa. Tako okrepljen je začel z živahno manevrsko ofenzivno dejavnostjo, brigade so začele uspešneje tolči nemško-domobranske sile, ki so nameravale prodreti globoko na osvobojeno ozemlje in tam zavarovati prometne zveze. Tako je bilo omogočeno, da je 7. korpus lažje ohranil osrednje osvobojeno ozemlje v Sloveniji. Do konca leta 1944 so nemško - domobranske sile sicer uspele potisniti njegove enote v centralni del Suhe krajine in na območje Kočevja medtem ko je Bela krajina (z obrambo na Gorjancih) še naprej ostala svobodna. Osrednje osvobojeno je tedaj merilo približno 300 km². Tu so nemoteno delovali centralni organi vojaškega, političnega in partijskega vodstva Slovenije. Ti so že imeli značaj organizacijskega, kadrovskega in idejnega jedra bodoče povojne slovenske državne oblasti ter so že pripravljali načrte, kako bodo ob koncu vojne začeli uresničevati novo družbeno ureditev (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 798–799).

Navodila in izkušnje upravnih in drugih organov so z osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini prenašali v ostale slovenske pokrajine, kjer so bili uspehi in izvajanja pač odvisni od vojaškega in političnega položaja v pokrajinah. Najuspešnejše je v tem pogledu sledila Ljubljanski pokrajini Primorska, kjer je 9. korpus NOV Jugoslavije postal dovolj močna partizanska enota, da je z naslonitvijo na osvobojeno ozemlje med Vipavsko dolino, Sočo in Baško grapo, s težiščem na Cerkljanskem, začel odločno

pritiskati proti Trstu ter železniškima progama Trst - Postojna - Ljubljana in Ljubljana - Jesenice. V splošni ofenzivi sil NOV Slovenije na komunikacije in sovražnikove postojanke ob njih, so enote 30. divizije v času od 14. do 16. junija na progi Podbrdo - Gorica, uničile železniška mostova pri Avčah in Kanalu. V akciji 9. korpusa od 29. junija do 3. julija pa je bila uničena proga, postojanke in bunkerji na odseku Sv. Lucija (Most na Soči) - Podbrdo, s čimer je bil do novembra prekinjen ves promet (Vojna enciklopedija 1974: 717). Na vse to so Nemci odgovarjali s protinapadi in skušali uničiti 9. korpus in osvobojeno ozemlje z osrčjem na Trnovski in Banjški planoti. Konec novembra je strnjeno osvobojeno ozemlje v Slovenskem primorju obsegalo Banjško planoto, Čepovansko in Vipavsko dolino, Trnovski gozd, Cerkljansko, del Idrijskega območja, Pivko, Žirovsko območje med Poljansko in Selško Soro ter Jelovico. Svobodno ozemlje na Primorskem je tedaj merilo približno 700 km².

Največje nemške ofenzive so bile poleti 1944 in pozimi 1944/45 (Mikuž 1967: 143). V decembrski ofenzivi je imel sovražnik namen iz več smeri prodreti na osvobojeno ozemlje in enote NOV potisniti proti Vipavski dolini in jih tam razbiti. Enote 30. divizije so z uspešno manevrsko obrambo kljub neugodnim vremenskim razmeram onemogočale sovražnikove prodore in vzdržale njegove napade. Sovražnikove enote so bile prešibke, da bi lahko dosegle zastavljen cilj. Edini uspeh, ki so ga v tej ofenzivi dosegle, je bila zasedba novih postojank v Trnovem, Grgarju in na Črnem vrhu, 13. januarja 1945 pa še na Colu nad Ajdovščino.

V mesec dni trajajoči sovražnikovi ofenzivi »Rübezahl« sovražnik ni uničil nobene enote. 30. divizija je uspešno ubranila osrednji del svobodnega ozemlja v Slovenskem primorju. V bojih je divizija utrpela velike izgube, največ je bilo pogrešanih. Osvobojeno ozemlje se je sicer precej zmanjšalo, toda 9. korpus je kljub precejšnjim izgubam uspel ohraniti živo silo za zaključne operacije in dokončno osvoboditev (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 879–890).

Spomladi 1944 se je osvobodilno gibanje na Štajerskem silno razmahnilo. Narodnoosvobodilne brigade so številčno naraščale, okupator pa je moral na hitro utrjevati svoje postojanke in tudi na Štajerskem vse bolj opuščati patroljni nadzor nad posameznimi območji. Vermanšaft je postajal čedalje bolj nezanesljiv, prebivalstvo ni okupatorjevim oblastem skoraj nikjer več prijavljalo, kje se pojavljajo partizani, osamitev okupatorja je bila vse večja. Po osvoboditvi Zgornje Savinjske doline je štab 4. operativne cone razporedil brigade okoli nje v širšem pasu in sicer z namenom aktivne

obrambe. S svojimi pohodi in akcijami naj bi sovražnika vezale nase in ga silile, da brani zanj važne prometne zveze in objekte na njih. Istočasno pa so s temi akcijami odvrčale njegov pritisk na osvobojeno ozemlje. Tako so se v širokem pasu, ki je obdajal osvobojeno ozemlje, začeli razgibani in uspešni boji. Zanje je bila značilna močna dejavnost narodnoosvobodilnih brigad, defenzivnost trenutno prešibkega sovražnika in nadaljnje razpadanje vermanskega. Brigade so se bolj ali manj uspešno spopadale s sovražnikom in uničevale mostove na vpadnicah. Zidanškovi brigadi se je 9. avgusta vdala vermanska posadka v Bočni, vzhodno od Gornjega grada, nato pa je brigada pregnala še sovražnikovo posadko iz Šmartnega v Tuhinju. Napad Šlandrove brigade na Sv. Pavel pri Preboldu sicer ni uspel, pač pa so njene enote uspešno delovale v okolici Zasavskih revirjev, v Laškem in Rimskih toplicah.

V okviru aktivne obrambe širšega pasu okoli Zgornje Savinjske doline je imela 14. divizija nalogo pritiskati z dvema brigadama na prometne zveze na območju Šoštanj-Šmartno ob Paki, s tretjo brigado pa proti prometni žili Celje - Maribor. Z mobilizacijo novincev in z orožjem, ki bi ga zavezniki spustili na Pohorju, naj bi brigade čimprej dosegle številčno stanje vsaj po 500 mož (Zbornik VI/15, dok.št.55). Divizija je svoje operativne naloge izpolnjevala tako, da je postavljala zasede na prometnih zvezah, z brigadami manevrirala na območju Bele vode - Paški Kozjak - Dramlje, z delom sil pa vdiral celo na območje vzhodno od južne železnice (Zbornik VI/15, dok. št. 55, 84, 102 in 112). Brigade 4. operativne cone so z aktivno obrambo in spretnim manevrom uspešno preprečevale sovražniku vdore na osvobojeno ozemlje. Napadom večjih nemških sil (polk »Treeck«) pa so se enote uspešno izmikale in ga napadale tam, kjer je bil najšibkejši in je napad najmanj pričakoval. Ko sta 6. in 11. brigada na zahtevo glavnega štaba NOV in PO Slovenije oktobra 1944 zapustili Štajersko in krenili na območje 7. korpusa, se je moč 4. operativne cone okrnila za 30% - 40% (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 791). S tem se je tudi občutno zmanjšala možnost uspešne obrambe osvobojenega ozemlja na Štajerskem. Spremenjene razmere je kaj hitro izrabil okupator ter s postavljanjem postojank Gorenjske samozaščite začel širiti svoj nadzor z ravninskih celo v odročnejše hribovske kraje na desnem bregu Save (vzhodno od Kranja in na Škofjeloškem).

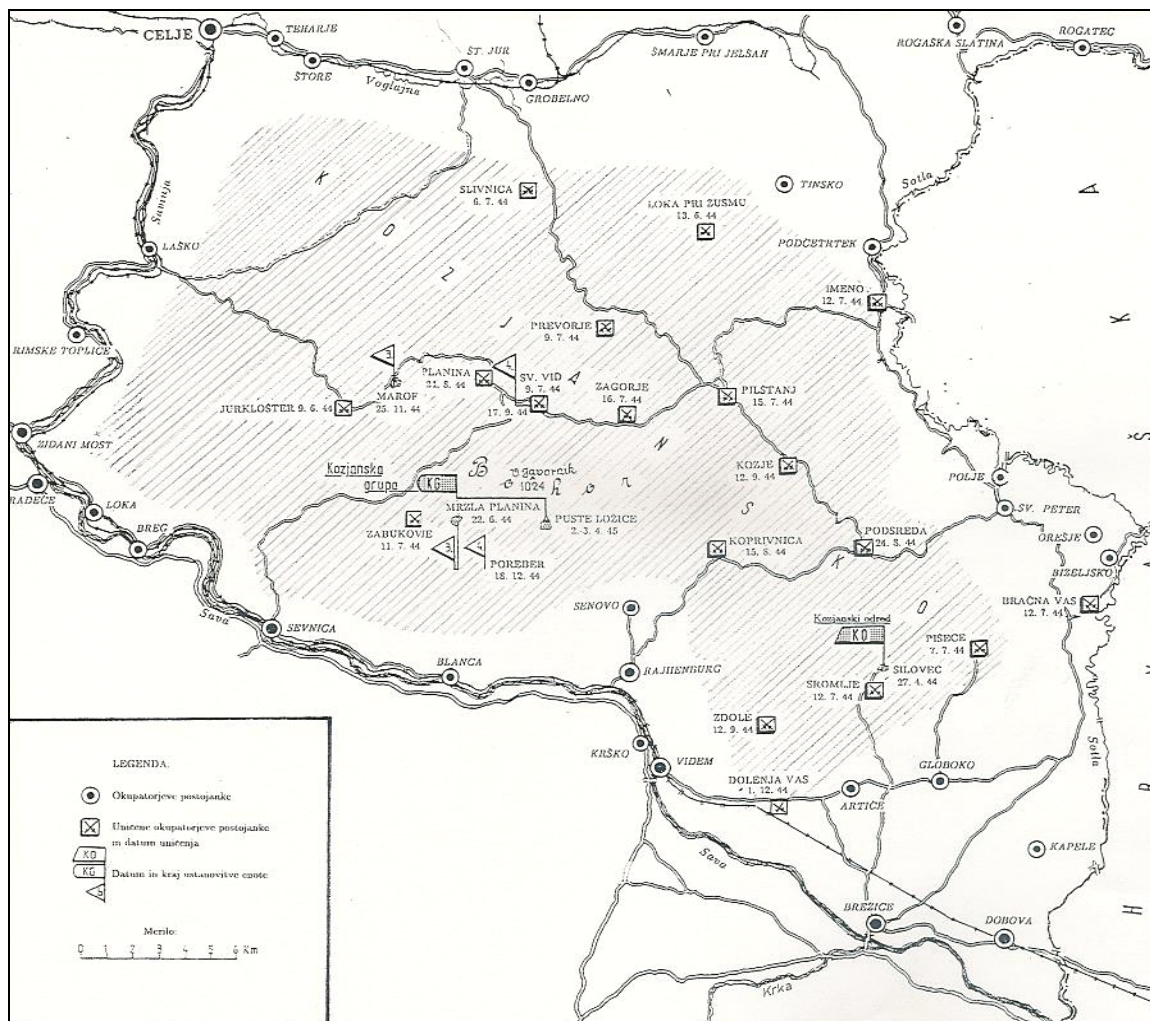
Brigade 14. divizije in partizanski odredi, ki so delovali na Štajerskem so povečali svojo aktivnost v želji, da ohranijo osvobojeno ozemlje. Taktika nenehnih, številnih manjših akcij na sovražnikove cestne in železniške prometne zveze ter občasni napadi na

manjše postojanke na širšem območju osvobojenega ozemlja, Tomšičeve brigade na Pohorju, Šercerjeve na območju Slovenj Gradec - Dravograd, Bračičeve pa na južnih in vzhodnih robovih Zgornje Savinjske doline, pa vendarle ni mogla spremeniti dejstva, da je bilo narodnoosvobodilnih enot za obrambo tako obsežnega ozemlja vse premalo. Prejšnje ravnotežje med silami se je tako začelo občutno nagibati na stran okupatorja. V ofenzivi pozimi 1944/45 je sovražniku sicer uspelo uničiti to osrednje osvobojeno ozemlje na Štajerskem, ni pa uspel uničiti enot 4. operativne cone, ki so v začetku maja 1945 prešle v ofenzivo proti Slovenski Koroški in jo očistile še pred prihodom zaveznikov (Mikuž 1967: 144). Osvobodilno gibanje se je poleti 1944 močno razmahnilo tudi na Kozjanskem, kjer je postal zelo aktiven Kozjanski odred. Uničeval je železniške proge Zidani most - Dobova, Zidani most - Celje in Celje - Rogaška Slatina in prisilil okupatorja, da je začel ukinjati manjše postojanke. Zaradi povečane aktivnosti enot Kozjanskega odreda je okupator v juniju in juliju izgubil 12 postojank (Teropšič 1993: 57–116).

Svobodno ozemlje na Kozjanskem je imelo svoj največji obseg potem, ko je okupator 5. oktobra opustil postojanko v Kozjem. »V grobem lahko svobodno ozemlje na Kozjanskem v času njegovega največjega obsega omejimo s črto Kozje - Rudnica - Slivnica pri Celju - Svetina - Veliko Kozje - Okroglice - Razbor - Žurkov dol - Veliki Kamen - Sromlje - Pišeče - Kozje« (glej sliko 5.3.1) (Teropšič 1993: 115). Cestne dohode na osvobojeno ozemlje so enote Kozjanskega odreda prekopale, minirale ali pa na njih postavile različne ovire. Sovražnikove postojanke znotraj črte Celje - Zidani most - Sevnica - Podsreda - Rogaška Slatina so bile izolirane. Okupator je sicer izgubil nadzor nad Kozjanskim ozemljem, vendar je s svojimi oddelki neprestano vdiral na osvobojeno ozemlje. Odred je z aktivno obrambo varoval svobodno ozemlje na katerem so aktivisti OF razvijali ljudsko oblast. Odred je opravljal minersko - sabotažne akcije na prometnicah po vsem Kozjanskem, napadal železniško progo v dolini reke Save in mobiliziral v NOV Slovenije.

Z decembrsko ofenzivo »Wildsau«, trajala je od 9. do 28. decembra, je sovražnik zaustavil velik polet osvobodilnega gibanja, ki se je razmahnilo na Kozjanskem v drugi polovici leta 1944. Svobodno ozemlje je bilo izgubljeno in okupator je spet vzpostavil svoj nadzor nad Kozjanskim. Štab odreda je bil ob vdoru na osvobojeno ozemlje presenečen. Enote Kozjanskega odreda so imele prve dni ofenzive s sovražnikom nekaj

Slika 5.3.1: Osvobojeno ozemlje na Kozjanskem 1944

Vir: izdelano po: (Teropšič: 1993, 115)

spopadov, nato pa so se samo še umikale. Ob upoštevanju partizanske taktike in ob temeljiti pripravi, ki naj bi jo skupaj izvedla poveljstva vseh enot takoj na začetku ofenzive, bi lahko sovražniku otežili prodiranje in mu povzročili večje izgube (Teropšič 1993: 217–237).

Odnos sil se je v zimi 1944/45 občutno spremenil v korist okupatorja, ko je Slovenija postala neposredno zaledje nemško-kvislinške obrambne črte v Jugoslaviji, ki je povezovala frontni črti v Italiji in na Madžarskem. Na slovensko ozemlje so prišle nove močne sovražnikove okrepitve, gostota okupacijskih sil se je na ta način močno povečala. Sovražnikove ofenzive v tem obdobju so imele cilj uničiti partizanske brigade, še preden se bo zlomila nemška fronta v Italiji, ali pa jo bodo morali umakniti,

okupatorju pa naj bi omogočile varnost v zaledju ter organizacijo poslednje obrambne črte, ki jo je pripravljala na slovenskem ozemlju. V takšnem izredno težkem položaju je postalo osnovno vprašanje ohraniti živo silo slovenske narodnoosvobodilne vojske in zagotoviti obstoj njenih enot v vseh predelih slovenske dežele. To je bilo glede na možnost, da bi sile zahodnih zaveznikov prišle v Slovenijo pred glavnino Jugoslovanske armade, edino jamstvo končne in popolne uresničitve ciljev narodnoosvobodilnega boja in revolucije ter zagotovitve njenih dosežkov (Klanjšček 1973: 40). Partizanske brigade in odredi so se v boju morali pogosto posluževati dobro preizkušene partizanske taktike.

Osvobojenih ozemelj na Štajerskem in Slovenskem primorju v prejšnjem smislu ni bilo več, pred sovražnikovo premočjo pa so se enote umikale v gozdove in planine. Manevirale so in ob prvi priložnosti znova udarjale na komunikacije in najbolj nevarne postojanke. Sredi nenehnih bojov, zaradi bolezni in zime ter pomanjkanja, pa tudi zato, ker ni bilo od nikoder več mogoče dobiti dopolnitve, so brigade močno oslabele, vendar so vzdržale. Na Dolenjskem so ohranile osrednje osvobojeno ozemlje s središčem v Beli krajini, drugod pa so ohranile izhodiščne položaje za prehod v končno ofenzivo, ki se je začela z približevanjem 4. armade JA slovenskemu ozemlju.

V tem zadnjem obdobju vojne niso manjša osvobojena ozemlja imela več takega strateškega pomena kot prej, narasel pa je pomen osrednjega osvobojenega ozemlja, saj je bilo treba na vsak način omogočiti delo vodstvenih organov in ustanov narodnoosvobodilnega gibanja. Zaradi tega je imel potek bojov na obronkih Kočevskega Roga in v Suhi krajini značaj prave fronte (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 1008). Obrambni boji na »partizanski fronti« so dobivali karakter zagrizene pozicijske obrambe, prepletene z manevrom, katerega nosilec so bile jurišne enote brigad in divizije (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 922). Enote NOV so se pred močnejšim sovražnikovim pritiskom po potrebi umaknile na naslednjo obrambno črto, nato pa skupaj s sosednjimi in v sodelovanju z jurišnimi enotami poskušale sovražnika obkoliti in razbiti. Sploh pa je NOV Slovenije branila osvobojena ozemlja s svojo ofenzivnostjo in manevrom.

Osvobojeno ozemlje v Sloveniji je bilo pomemben dejavnik tudi v sklepnih operacijah za osvoboditev Slovenije, saj je omogočalo enotam JA, ki so prodirale proti slovenskemu ozemlju, hitrejše in lažje napredovanje. Razkrajalo je sovražnikovo obrambo, kajti predstavljalo je nekakšno naravno mostišče za prodor v globoko

sovražnikovo zaledje in omogočalo obhodne manevre (Klanjšček 1978: 48). Vse to pa je omogočilo hitrejši zlom in zajetje sovražnikovih enot na slovenskem ozemlju.

6. ZAKLJUČEK

Proces razvoja odporniškega gibanja ni šel pri vseh narodih Jugoslavije po isti poti in v istem tempu, vendar pa je bila splošna linija razvoja zelo podobna. Komunistična partija Slovenije, kot iniciator oborožene vstaje, je morala v Sloveniji paziti na celo vrsto specifičnih pogojev, ki bi lahko vstajo proti okupatorju popolnoma onemogočili. Že položaj slovenskega naroda sam po sebi, na meji med Nemčijo in Italijo, na velikem križišču med severom in jugom, vzhodom in zahodom, za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja ni bil ugoden. Zaradi izjemne prehodnosti slovenskega ozemlja so bili okupatorji izredno občutljivi za vsak nemir v njem. Poleg tega je bila večina ozemlja prekrita z gosto mrežo prometnic in so tako okupatorji z lahkoto manevrirali proti slovenskim partizanom. Pomembno je tudi dejstvo, da Slovenci tako rekoč niso imeli skoraj nobene tradicije lastnega bojevanja, saj od kmečkih uporov v 16. stoletju, z izjemo leta 1918/1919, niso samoiniciativno vodili nobenih vojn. Še pomembnejše pa je bilo dejstvo, da je bilo politično življenje v Sloveniji polno ostrih političnih in ideoloških nesoglasij. Zaradi navedenih razmer se je v Sloveniji razvil proces, ki je v primerjavi z ostalimi območji v Jugoslaviji imel veliko posebnih oblik.

Posebnost je predstavljal že sam začetek odporniškega gibanja, saj je bilo v Sloveniji težišče na politični bazi. V Osvobodilni fronti so se pod geslom aktivne borbe proti okupatorjem zbirali svobodoljubni ljudje različnih političnih organizacij in ideoloških nazorov. OF je bila v vseh obdobjih osvobodilne vojne na Slovenskem eden najpomembnejših dejavnikov odporništv (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 1021). Oborožen odpor je tako imel politično podporo. Partizanstvo se je v Sloveniji že od samega začetka organiziralo sistematično, a kljub temu se je razvijalo počasi. Partizanstvo v Sloveniji se je razvijalo relativno počasi. V sorazmerju s počasnim razvojem partizanskih enot je bilo tudi število borcev, ki je prav tako počasi naraščalo. Po nekaterih podatkih je bilo konec leta 1941 vseh partizanov v Sloveniji samo okrog 800. To pa je tudi eden važnejših vzrokov, da v tem obdobju v Sloveniji še ni bilo osvobojenega ozemlja.

Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji je nastalo kot rezultat množičnega pritiska enotnega in dobro organiziranega osvobodilnega gibanja. Italijanski okupator je bil zaradi tega prisiljen bistveno spremeniti način okupacije. Opuščal je manjše postojanke in se začel utrjevati v večjih, varoval pomembnejše prometnice in druge zanj vitalne

objekte. Vidimo torej, da prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji (in tudi vsa kasnejša osvobojena ozemlja) ni nastalo zgolj kot posledica vojaške moči narodnoosvobodilnega gibanja, kajti partizanske enote so bile še prešibke, da bi lahko na ta način osvobodile kos dežele in ga držale (Kardelj 1980: 250). Pri tako neugodnem razmerju sil bi bila lahko vsaka koncentracija enot usodna in sicer predvsem iz dveh razlogov: prvič, ker bi s koncentracijo na ožjem območju vse drugo ozemlje prepustili političnemu in vojaškemu vplivu sovražnika in drugič, ker bi s tem dali sovražniku možnost, da jih uniči (zaradi naših objektivnih razmer, dobrih komunikacij, bližine osnovnih rezervnih sovražnikovih čet, politične važnosti ozemlja itd.) ali vsaj prežene z njihovega ozemlja.

V svojem poročilu, ki ga je 12. januarja 1943 poslal vrhovnemu komandantu, je Kardelj opozarjal na specifične razmere v Sloveniji in na posebne naloge slovenske NOV. Kardelj je bil tudi proti »vsiljevanju« taktike iz ostalih območij Jugoslavije (Kardelj 1980: 251).

Da bi omogočile utrditev oblasti OF na osvobojenem ozemlju, so morale partizanske enote več tednov ostati v zasedah na njegovem obrobju. Kot izrazito teritorialne enote so bili partizanski odredi tu široko razporejeni in to po bataljonih in četah. Nastanjeni so bili po vaseh ali pa so bivakirali v njihovi bližini. Takšen način obrambe osvobojenega ozemlja je jemal mladim partizanskim enotam v Ljubljanski pokrajini operativno svobodo. Zaradi velike zaposlenosti partizanskih enot z neposredno obrambo osvobojenega ozemlja znotraj njega ni bilo večjih napadov z združenimi silami na večje italijanske postojanke. Za takšne napade na postojanke, ki jih je okupator postopoma močno utrdil in zavaroval, pa bi partizanska vojska potrebovala težko orožje. Obramba osvobojenega ozemlja, ki je bila drugače uspešna, se je preveč omejila na stalne zasede, patroljiranje in obstreljevanje sovražnikovih postojank. Takšen način obrambe pa je drobil sile, onemogočil večje zbiranje enot in trošil strelivo. Ofenzivnejšo taktiko obrambe je uporabljala le druga grupa odredov na Dolenjskem preden je odšla na Gorenjsko.

Okupator je za ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju izkoristil strateško prednost, da je lahko iz zelo obsežnih in oddaljenih območij Jugoslavije koncentriral svoje operativne rezerve na ožjem, za njega trenutno najvažnejšem slovenskem prostoru. Slovensko narodnoosvobodilno gibanje se je zavedalo, da tako obsežnega osvobojenega ozemlja ni sposobno dalj časa braniti in da je potrebno v prvi vrsti ohraniti živo silo. Torej, če želi sovražnik za vsako ceno ponovno zasesti kakšen del osvobojenega ozemlja

in ustvari veliko številčno premoč, se je pametneje izmakniti njegovemu frontalnemu napadu in ga napasti z boka, ali pa ga prepustiti in izvajati akcije v njegovem zaledju. Vsekakor se ni dobro preveč vezati za določen prostor, saj bi s tem sovražniku samo omogočili, da bi takšne enote prisilil v odločilen boj. Partizanske enote so, predvsem na začetku, frontalno branile osvobojeno ozemlje pred Italijani, trdno odločene, da preprečijo trajnejšo zasedbo kakega njegovega večjega dela (Perovšek 2002: 16–17). Takšen način obrambe je partizanskim enotam prizadel hude izgube in razbitje posameznih enot. Na Notranjskem, kjer se je velika ofenziva najprej začela, je bil takšen način obrambe najizrazitejši. Notranjska je najdražje plačala spoznanje, da se osvobojeno ozemlje ne sme braniti za vsako ceno in da je treba ob veliki sovražnikovi premoči taktično zapustiti, kasneje pa ga znova zasesti. France Perovšek pravi »... da so se osvobojenega ozemlja navadili in so večkrat precenili svoje moči in ljudem dajali nestvarne obljube« (Perovšek 2002: 17).

Pred premočjo italijanskih enot, ki so po delih, ped za pedjo preiskovale ozemlje, vključujoč tudi gozdna območja, so se partizanski odredi po prvih srditih bojih razdelili na manjše skupine in se prebili na območja, ki jih je okupator že preiskal in udarjale tam, kjer jih je najmanj pričakoval. Še v toku velike italijanske ofenzive so se po direktivi glavnega poveljstva oblikovale štiri udarne brigade in štirje teritorialni odredi. Dejstvo, da je bil okupator zaradi silnega razvoja vstaje na Hrvaškem prisiljen premestiti tja del svojih sil in s tem oslabiti tempo operacij v Sloveniji, dokazuje, da je bila ofenzivnost in širjenje narodnoosvobodilne borbe na lastnem ozemlju najboljša pomoč borcem drugih narodov Jugoslavije in obratno (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 314–319).

Močan pritisk hrvaških partizanskih enot je prisilil italijanskega sovražnika na območju jugovzhodne Hrvaške, Korduna, Žumberka in Banije v obrambo, saj je imel velik del vojaških enot od tu angažiranih v ofenzivnih operacijah v Sloveniji. Vstaja na Hrvaškem se je širila, nastalo je obsežno osvobojeno ozemlje. V partizanske enote so vstopali novi borci, enote so se krepile, nastalo je deset novih brigad (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 336). Rezultati delovanja hrvaških partizanov so se kmalu pokazali tudi na Slovenskem, saj je moral italijanski okupator že konec avgusta 1942 potegniti del svojih sil iz Slovenije (med njimi celo divizijo »Granatieri di Sardegna«) (Klanjšček 1978: 30). S tem je bila ofenziva proti slovenski NOV oslABLJENA.

Po veliki italijanski ofenzivi partizanska ni vojska znova zasedala določenih osvobojenih ozemelj, ki bi jih togo branila na njihovih robovih. Izkušnje prvega osvobojenega ozemlja so namreč jasno narekovale, da edino pravilno partizansko taktiko pomenita napad in manever, bistvene cilje pa sovražnikova živa sila in prometne zveze. Večji del s strani italijanskih sil zasedenega ozemlja je sedaj postal širok operativni in manevrski prostor gibljivih partizanskih brigad, ki so se uspešno bojevale s sovražnikom, medtem ko so teritorialne naloge opravljali partizanski odredi (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 433).

Pozno jeseni in pozimi leta 1942/43 so partizanske brigade prešle v protiofenzivo, za katero je značilno velika ofenzivnost, napadi v boke in krila ter obkoljevanje. Če so bile napadene, so se partizanske brigade, kadar je bilo to mogoče branile do noči, potem pa se hitro odlepili od sovražnika in se prebile na drugo območje. Osvobojenega ozemlja niso več branile neposredno, temveč posredno z napadi na sovražnikova oporišča (Suhor, Ajdovec).

Po kapitulaciji italijanske vojske se je splošni položaj NOV in PO Slovenije popolnoma spremenil. Narodnoosvobodilna vojska, ki je sedaj imela velike količine orožja, streliva in opreme, ki se je močno povečala, je komaj obvladovala obsežno osvobojeno ozemlje (od Ljubljane do Kolpe, v Slovenskem primorju in Istri), ki se je hitro razširilo tudi na zahodni del Gorenjske. Na posameznih območjih je bilo osvobojeno ozemlje branjeno celo frontalno (Goriška fronta, na Kolpi in pri Ljubljani, na obrobju »Kobariške republike«), drugje pa praviloma na manevrski način (Gorenjska). Neposredno po kapitulaciji Italije nemška vojska ni bila sposobna izvesti kakšne večje akcije proti partizanom. Nemci so le s težavo imeli pod nadzorom Ljubljano ter tržaško in reško železnico (Ambrožič 1983: 545). Za okrepitev okupacijskih čet pa trenutno niso imeli dovolj sil. Dejansko so bili Nemci v Ljubljanski pokrajini, pa tudi na Primorskem vse do začetka velike ofenzive v defenzivi, kajti zasesti so morali mesta in večje kraje, zavarovati komunikacije ter skrbeti za varnost industrije in raznih gospodarskih naprav, da bi imeli od njih ekonomsko korist. Tudi velika nemška ofenziva ni dosegla želenih ciljev, kajti čeprav so Nemci zelo hitro ukrepali, pa vendarle niso mogli biti povsod v ofenzivi. NOV Slovenije je bila sicer v tej ofenzivi močno prizadeta, toda ostalo ji je toliko moči, da je kmalu osvojila pomembno ozemlje in položaj je bil spet tak kot pred ofenzivo.

Po tej ofenzivi Nemci do konca vojne niso zmogli v Sloveniji nobene podobne operacije več. Zadovoljiti so se morali z dolgotrajnimi izčrpavajočimi boji. Na slovenskih, kakor tudi na drugih jugoslovanskih bojiščih, se je razvilo bojevanje, ki se je razlikovalo od bojevanja na drugih evropskih bojiščih. Če se je hotela nemška okupacijska vojska skupaj z domobranci obdržati na slovenskem ozemlju in si izboriti pobudo za napadalne akcije, je morala ustanavljati utrjene postojanke. V njih je bila zagotovljena varnost okupacijske uprave, tu je bil mogoč varen počitek za vojsko, tu je bila baza za napadalne pohode na partizansko ozemlje. Samo iz postojank je sovražnik lahko izvajal napadalne akcije proti partizanskim četam. Tako so Nemci kombinirali obrambo v postojankah z nenadnimi napadi na partizansko vojsko. Rezultati bojev so bili za sovražnika običajno precej skromni. Morda si je pridobil nekaj terena ali pa si je priboril boljše položaje za obrambo komunikacij.

Včasih si je sovražnik zastavil ambicioznejši cilj, to je zadati težak udarec partizanom. Ker pa je moč partizanske vojske tako narasla, da je ni bilo mogoče prizadeti z lokalnimi bojnimi silami, je moral sprožiti večje ofenzivne operacije. Velika sovražna premoč je prisilila partizansko vojsko k obrambi. V direktivah sovražnih poveljstev so bili cilji ofenziv jasno zastavljeni. Osnovni cilj sovražnikovih ofenziv je bil doseči uničenje osvobodilnega gibanja s partizansko vojsko in politično organizacijo vred. Prav to pa je bilo za narodnoosvobodilno gibanje najbolj nevarno. Obrambna akcija je morala biti torej organizirana v takem smislu, da je onemogočila sovražnikove namere. Njen glavni cilj je bil ohraniti partizansko vojsko in prebivalstvo, ki je podpiralo osvobodilno gibanje. Velika napaka bi bila, če bi pred okupatorjem branili osvobojeno ozemlje za vsako ceno.

Partizanska vojska ni mogla streti nemškega vojaškega stroja, ki je oktobra 1943 svoje sile usmeril proti partizanom. Če bi se bila glavni štab in z njim vodstvo osvobodilnega gibanja odločila braniti osvobojeno ozemlje, bi bilo to dejanje povsem neosnovano, saj bi bilo treba poraziti okupatorjeve čete na bojišču, če bi hoteli, da bi bila ta obramba uspešna. Kdor je v danih okoliščinah upal na uspeh takšne obrambne akcije, je brez dvoma precenjeval partizanske bojne zmožnosti.

Obramba osvobojenega ozemlja v velikih ofenzivah je bila upravičena le tedaj, če je bilo potrebno zagotoviti čas za organizirane ukrepe v zaledju. Zato je partizanska vojska v nekaterih primerih nekaj časa odločno branila osvobojeno ozemlje. To se je zgodilo po italijanski kapitulaciji, ko je bila Ljubljanska pokrajina, razen mesta Ljubljane,

popolnoma osvobojena in je glavni štab razporedil vse tri partizanske divizije na robove tega ozemlja, da bi ga branile. Kmalu je postalo jasno, da tako razporejene divizije pravzaprav ne morejo uspešno braniti osvobojenega ozemlja, ker so bile priklenjene na določeno obrambno črto, kjer so postajale vedno bolj neaktivne in nesposobne za manevriranje (Ambrožič 1983: 556). Divizije so imele tedaj veliko dela same s seboj, da so se uredile, povezale svoje enote in ustanovile nove, obvladale novo orožje in bojna sredstva. Treba je bilo čimprej preiti na ofenzivnejši način obrambe ter pričeti z ofenzivnimi akcijami izven osvobojenega ozemlja, iz česar se je porodila ofenzivna operacija petnajste divizije proti severu k Savi.

Obramba osvobojenega ozemlja Bele krajine pa je imela svoje korenine v izrednem vojaško političnem pomenu te pokrajine. Obramba je bila zelo dinamična. Lep primer aktivne obrambe sta bili dve bitki za ohranitev osvobojenega ozemlja v Beli krajini. Prva je bila tako imenovana obramba Metlike sredi julija 1944, težka obramba in zapletena bitka. V Žumberku in pri Novem mestu je prišlo do hudih bojov, ki so dosegli največjo intenzivnost med 10. in 14. julijem. Metliko je najprej branila brigada »Ivana Cankarja«, od 12. julija pa še ves Belokranjski odred. Naslednji dan (13. julija) je branilec iz Suhe krajine prišla na pomoč še brigada »Matije Gubca«. Sovražnikove enote, ki so napadale iz smeri Novega mesta, je uspešno zadrževala 10. brigada 18. divizije.

»Združene slovensko - hrvaško - srbske enote so imele možnost, da bi napadalce na dostopih v Belo krajino temeljito potolkle, vendar jim to zaradi počasnega sodelovanja in neodločnega manevriranja ni uspelo. Sovražniku je 16. julija dopoldne sicer uspelo prodreti v izpraznjeno Metliko, vendar se je zaradi nevarnosti bočnega udara narodnoosvobodilnih enot že po dobri uri umaknil iz mesta, kasneje pa še iz Bele krajine in Žumberka« (Ambrožič 1972: 709–720).

Druga pa je bila obramba pred poskusom sovražnikovega vdora v Belo krajino, ki sta jo izvedli dve bojni skupini iz Novega mesta in Kočevja v prvi polovici novembra 1944. Nemško-domobranske enote iz Novega mesta in Kočevja so hotele prodreti v južni del Bele krajine, kjer naj bi uničile najvažnejša skladišča in naprave narodnoosvobodilnega gibanja. Skupino (1156 mož), ki je prodirala iz Novega mesta so 14. novembra najprej napadli oddelki 12. brigade, naslednji dan pa so jih severozahodno od Semiča obkolile enote brigade »Matije Gubca« in deli 12. brigade. Sovražnikova skupina se je bila prisiljena umakniti nazaj v Novo mesto (Ambrožič 1972: 838–850).

Druga nemško - domobranska skupina (1409 mož) je 14. novembra krenile iz Kočevja. Najprej jih je poskušal zaustaviti 4. bataljon Belokranjskega odreda, nato pa še oficirska šola glavnega štaba ter podoficirska šola in dopolnitveni bataljon 7. korpusa. »Napadalce so enote s spretnim manevrom pritiskale v bok in jim na poti umika postavljale zasede. Ko sta okoli poldneva 15. novembra sovražnika pri Hribu in Koprivniku napadli v bok še 8. in 10. brigada 18. divizije, je bil ta razbit in prisiljen na umik nazaj v Kočevje« (Kiauta 1969: 600–608).

Medtem, ko je v prvi bitki pri slovenskih partizanskih enotah prevladovala frontalna, pozicijska obramba in je bil manever le nakazan, je bil glavni taktični prijem druge operacije napad, ki je prinesel lepe uspehe.

V zvezi z obrambo osvobojenega ozemlja Bele krajine naletimo na zanimiv način obrambe. Gre za blokado Novega mesta, katere najpomembnejši cilj je bila obramba Bele krajine. Blokada Novega mesta je bila izrazito obrambna akcija. Obleganje je bojna dejavnost, katere glavni cilj je zavzetje mesta. S stališča partizanske taktike taka obramba ni bila sprejemljiva, zato jo je med drugim kritiziral tudi vrhovni štab. V glavnem torej blokada mest ni bila v skladu s partizansko taktiko, ker je bila predolgotrajna in preveč obrambno naravnana operacija. V primeru Novega mesta pa je bila nujno zlo, kajti če je ne bi bilo, bi bila Bela krajina v nenehni nevarnosti pred sovražnikovimi vdori iz novomeške smeri in ne bi mogla izpolniti vseh pomembnih nalog, kakršne je izpolnila kot osrednje osvobojeno ozemlje v Sloveniji. V tem smislu je bila blokada upravičena. Na blokadnih položajih pred Novim mestom se je pravzaprav razvila nekakšna vojna v malem, trda in ostra, ki je zahtevala veliko znanja in izkušenj. Na koncu te male vojne na prostoru med Belo krajino in Novim mestom je kot najboljša obramba prišel posebej do izraza manevrski boj.

Pozimi 1944/45 se je odnos sil na slovenskem ozemlju občutno spremenil v korist okupatorja. Na slovensko ozemlje so prišle nove močne sovražnikove okrepitve, gostota okupacijskih sil se je močno povečala. Ko se je tako spričo približevanja frontne črte znašla Slovenija v neposrednem zaledju jugoslovanskega bojišča, je bila osnovna naloga narodnoosvobodilnega gibanja Slovenije ohraniti živo silo narodnoosvobodilne vojske in zagotoviti obstoj njenih enot v vseh predelih slovenske dežele. Poslednje sovražnikove ofenzive, ki so bile dotlej najhujša preizkušnja, so enote NOV dobro prestale, čeprav so precej oslabele. Ohranile so izhodiščne položaje za prehod v končno ofenzivo, ki se je

začela s približevanjem četrte armade JA slovenskemu ozemlju (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 907).

V sklepnih operacijah za osvoboditev Slovenije so enote NOV Slovenije odigrale odločilno vlogo, saj so razkrajale sovražnikovo zaledje, mu onemogočale obrambo na novih položajih in mu onemogočale organiziran umik. Sedmi korpus NOV in PO Slovenije je varoval desni bok četrte armadi JA in prevzel del splošne fronte med drugo in četrto armado JA (Klanjšček 1978: 48). Deveti korpus pa je med drugim preprečeval prihod sovražnikovih okrepitev iz Italije (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 943–945).

Osvobojena ozemlja v Sloveniji so bila tudi v sklepnih operacijah zelo pomembna, saj so predstavljala naravno, že obstoječe mostišče, ki je lahko vsak trenutek služilo za prodor globoko v notranjost sovražnikovega zaledja (NOV na Slovenskem 1941–1945, 1976: 909–910, 966–969). Od trinajstih divizij, ki so bile podrejene štabu četrte armade, so bile samo tri (13., 19. in 26.) v čelnem napadu, pet jih je bilo usmerjenih v obhodni manever, pet lahkih partizanskih divizij pa je bilo v notranjosti sovražnikovega zaledja. Osvobojeno ozemlje ob Soči, ki se je razprostiralo v širini 50 do 70 km od Alp do Jadranskega morja, je motorizirani odred četrte armade izkoristil za obhodni manever proti Koroški in Zgornji Savski dolini (Klanjšček 1978: 48). Iz tega lahko zaključimo, da so osvobojena ozemlja na Slovenskem tudi v zadnji fazi NOV v Sloveniji imela velik pomen.

6.1 Verifikacija hipotez

H 1: V Sloveniji leta 1941 ni bilo realnih možnosti za nastanek osvobojenega ozemlja.

Slovenija je imela poseben geostrateški in vojaško-politični položaj. Zato je sovražnik obvladovanju tega sektorja vedno posvečal izredno pozornost. V boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju je bila angažirana predvsem množica posebnih policijskih, žandarmerijskih in drugih posebnih enot in služb, ki so znale spretno kombinirati razne policijske metode z vojaškimi operacijami.

Za ozemlje Slovenije je značilna večja gostota cest in železniških prog, industrijska razvitost in glede na ostala območja Jugoslavije zelo velika gostota sovražnikove

zasedbe. V Ljubljanski pokrajini je imel italijanski okupator oborožene sile v moči približno 40.000 mož. Na ozemlju, ki ga je zasedel nemški okupator pa je bilo okrog 13.600 oboroženih mož. Pozabiti pa ne smemo dejstva, da je imel možnost zelo hitro iz Avstrije ali Nemčije pritegniti dodatne enote. V partizanske enote pa je v letu 1941 vstopilo 1924 borcev in bork. 1.100 jih je bilo na Gorenjskem, 266 na Štajerskem, 558 pa v Ljubljanski pokrajini in v Slovenskem primorju.

Zamisel o ustvarjanju osvobojenega ozemlja ob istočasni vstaji se v letu 1941 še ni mogla uresničiti, kajti ozemlje, ki ga je vstaja zajela, je bilo premajhno, število narodnoosvobodilnih enot pa preskromno, da bi bile možne učinkovite koncentracije partizanskih enot. Ker je vstaja zajela le del Gorenjske in je imela le nekaj žarišč, ni pa ji sledila vstaja tudi v drugih predelih, je okupatorju s hitro protiakcijo uspelo razbiti neizkušene novo nastale partizanske enote in zadušiti vstajo na Gorenjskem, še preden se je lahko oblikovalo svobodno ozemlje.

V Slovenskih razmerah je bilo potrebno najprej razviti množično bojno organiziranost ljudstva na širokem območju ter ustvariti dobre, močne in čvrste partizanske enote, ki bi bile osnovno jedro in šele potem sprožiti vstajo v širših okvirih.

Osvobojeno ozemlje je bilo lahko le razplet nasprotja med naraščajočo močjo osvobodilnega gibanja in okupatorja, ki ne more več obvladovati celotne dežele in je prisiljen del ozemlja prepustiti narodnoosvobodilnim enotam, da bi lahko branil prometne zveze in središča.

Prvo hipotezo potrjujem, saj vsi argumenti govorijo v prid temu, da v Sloveniji v letu 1941 še ni bilo realnih možnosti za nastanek osvobojenega ozemlja.

H 2: Obramba osvobojenih ozemelj v Sloveniji ni bila vedno v skladu s partizansko taktiko.

Že pri organizaciji obrambe prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji leta 1942 naletimo na odstopanje od partizanske taktike. Obramba je bila namreč organizirana tako, da so se partizanske enote, bolj kot ne, togo razporedile na robovih osvobojenega ozemlja in okoli sovražnikovih postojank. S tem so želele neposredno preprečiti sovražnikove vpade, zaščititi prebivalstvo in omogočiti utrditev ljudske oblasti. Zaradi

tega so postajale vse bolj statične in izgubljale svoj ofenzivni značaj, to pa seveda ni bilo v skladu s partizansko taktiko.

V neskladju s partizansko taktiko je bila tudi t.i. »goriška fronta«, ki je nastala iz želje po osvoboditvi Gorice. Trajala je štirinajst dni od 12. do 25. septembra 1943. Čeprav je iz strateškega in taktičnega vidika oblikovanje »fronte« sporno, pa je vendarle v tem času uspešno varovala osvobojeno ozemlje v osrednjem delu Primorske.

V bojih pri Brodu na Kolpi, sredi oktobra 1943, so enote NOV in POS, z odločno frontalno obrambo na strmih pobočjih hribovja na levem bregu Kolpe, več dni uspešno zadrževale sovražnika. Na ta način so mu preprečile hiter prodor proti Kočevju in notranjosti osvobojenega ozemlja. Na ta način so omogočile ustanovam narodnoosvobodilnega gibanja, da so se lahko umaknile v odročnejše kraje. Zaradi tega je bila ta obramba kljub temu, da ni bila v skladu s partizansko taktiko, upravičena.

Iz napada na Novo mesto se je novembra 1943 razvila njegova blokada. Šlo je za edinstven in izjemen taktični prijem, ki se ni skladal z načeli partizanskega vojskovanja, se je pa takrat zdel nujen za obrambo osvobojene Bele krajine. Zaradi nedvomno strateškega pomena obsežnega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in v Beli krajini so se slovenski partizanski poveljniki strinjali, da ga je potrebno zaščititi pred vdori nasprotnika. »Če bi partizanska vojska opustila blokado, bi se nemške in domobranske čete razlile po Dolenjski in vdrle v Belo krajino. Plenile bi prebivalstvo in iztrebljale somišljenike OF« (Ambrožič 1983: 189).

V času sovražnikove ofenzive na Žumberak in Belo krajino v prvi polovici leta 1944, so partizanske enote uporabile tudi frontalni način obrambe. Slovenska brigada »Ivan Cankar« je na položajih vzhodno od Metlike s frontalno obrambo uspela razbiti in pognati v beg »hordo« pijanih Kozakov, ki so napadali na konjih kakor v času Džingiskana. Štab brigade je pravilno ocenil, da je v tem primeru in proti takšnemu nasprotniku najprimernejša frontalna obramba.

Navedeni primeri potrjujejo hipotezo.

7. VIRI

7.1 Objavljeni arhivski viri

- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije 1953*, VI. del, Boji v Sloveniji 1941–1945, knjiga 2. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Partizanska knjiga.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije 1956*, VI. del, Boji v Sloveniji 1941–1945, knjiga 3. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Partizanska knjiga.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije 1958*, VI. del, Boji v Sloveniji 1941–1945, knjiga 4. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Partizanska knjiga.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije 1960*, VI. del, Boji v Sloveniji 1941–1945, knjiga 5. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Partizanska knjiga.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije 1961*, VI. del, Boji v Sloveniji 1941–1945, knjiga 6. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Partizanska knjiga.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije 1961*, VI. del, Boji v Sloveniji 1941–1945, knjiga 7. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Partizanska knjiga.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije 1962*, VI. del, Boji v Sloveniji 1941–1945, knjiga 8. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Partizanska knjiga.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije 1980*, VI. del, Boji v Sloveniji 1941–1945, knjiga 15. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Partizanska knjiga.

7.2 Monografije

- Ambrožič Lado (1972): *Gubčeva brigada*. Ljubljana: Založba Borec.
- Ambrožič Lado (1983): *Petnajsta divizija*. Ljubljana: Založba Borec.
- Bebler Anton (2004): *Knjiga o Primožu – Alešu Beblerju*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Broz Josip – Tito (1971): *Vojna djela III*. Beograd: VIZ.
- Ellis John (1979): *Gerila kroz stoljeća*. Zagreb: Alfa.
- Ferenc Tone (1967): *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Knjižnica NOV in POS 34.
- Ferenc Tone (1985): *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, druga knjiga – Narod si bo sodbo pisal sam*. Ljubljana: Založba Borec in Partizanska knjiga.
- Ferenc Tone (1987): *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, prva knjiga Država v državi*. Ljubljana: Založba Borec in Partizanska knjiga.
- Kardelj Edvard (1949): *Pot nove Jugoslavije*. Ljubljana: DZS.
- Kardelj Edvard (1980): *O socializmu in vojni*. Ljubljana: DZS.
- Kiauta Ladislav (1969): *Na bojni črti osemnajste*. Ljubljana: Založba Borec.
- Kidrič Boris (1987): *Zbrana dela 2*. Ljubljana: DZS.
- Klanjšček Zdravko, Tone Ferenc, Metod Mikuž, Alenka Nedog, Jože Novak, Miroslav Stepančič in Miroslav Stiplovšek (1976): *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Vojaški zgodovinski inštitut jugoslovanske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.
- Laqueur Walter (1984): *Guerrilla : A Historical and Critical Study*. Boulder in London: Westview Press.
- *Leksikon NOR i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945* (1980). Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Ločniškar Gašper (2004): *Gverilsko vojskovanje proti okupacijskim silam na Slovenskem v letu 1941*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
- Mikuž Metod (1956): *Pregled razvoja NOB v Sloveniji I*. Beograd: VIZ.
- Mikuž Metod (1969): *Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov*. Ljubljana: Zavod Borec.

- Mikuž Metod (1973): *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knj. 3*. Ljubljana: Zavod Borec.
- Perovšek France (2002): *Velika italijanska ofenziva 1942*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (2006). Ljubljana: MK, Inštitut za novejšo zgodovino.
- *Strategija oružane borbe u NOR-u 1941–1945* (1980). Beograd: VIZ.
- Teropšič Tomaž (1993): *Kozjanski odred*. Maribor: Založba Obzorja.
- Vidic Jože (1975): *Po sledovih črne roke*. Ljubljana: Založba Borec.
- *Vojna enciklopedija 8* (1974). Beograd: VIZ.
- *Vojni leksikon* (1981). Beograd: VIZ.
- Zajec Sašo (2002): *Boji za Novo mesto od jeseni 1943 do pomladi 1944*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.

7.3 Članki v revijah oziroma zbornikih

- Guštin Damijan (1999): Načrt glavnega poveljstva Slovenskih partizanskih čet iz marca 1942. Janez J. Švajncer (ur.): *Vojnozgodovinski zbornik* (2), 56–69. Logatec: Vojni muzej.
- Guštin Damijan (2001): Vprašanja oboroženega odpora 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* (XLI)(2), 123–141.
- Grubišič Nikola in Panjak Branko (1971): Boj na začasno osvojenem ozemlju. *Naša obramba* (4), 43–45.
- Klanjšček Zdravko (1971): Začetek vstaje slovenskega ljudstva. *Naša obramba* (7,8), 6–12.
- Klanjšček Zdravko (1972): O strategiji in taktiki NOV in PO Slovenije. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja letnik* (XI–XII) (1–2), 113–138.

- Križnar Ivan (1966): Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*(1–2), 315–336.
- Obradović Milan (1975): Prebivalstvo glavni činitelj varnosti osvobojenega ozemlja. *Obramba in zaščita* (2), 81–88.

7.4 Seznam slik

Slika 3.6.1: Prvo osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini spomladi 1942	30
Slika 4.3.1: Osvobojeno ozemlje v Sloveniji ob kapitulaciji Italije in prodor nemškega okupatorja v Ljubljansko pokrajino in Slovensko primorje septembra 1943	42
Slika 5.3.1: Osvobojeno ozemlje na Kozjanskem 1944	59